

Sosiologiya Fənni Üzrə İmtahan Suallarının Cavabları

Sıra №	Suallar və cavablar
1	Sosiologiya elminin meydana gəldiyi tarixi şərait «Sosiologiya» anlayışı latın dilində «societas» (cəmiyyət) və yunanca «loqos» (söz, təlim) sözlərinin birləşməsindən meydana gələrək ən ümumi mənada cəmiyyət haqqında elm deməkdir. Bəşər tarixinin bütün mərhələlərində insanların yaşayıb, fəaliyyət göstərdikləri cəmiyyətin dərk edilməsinə və ona münasibət göstərilməsinə tələbatı təbiidir. Cəmiyyətin inkişafına, siyasətə, əxlaqa, elmə, dinə və incəsənətə dair maraqlı və orijinal fikirlər qədim Hind, Çin və yunan filosofları, orta əsrlərin və Yeni dövrün mütəfəkkirləri tərəfindən irəli sürülmüşdür. Buna görə də keçmiş dövrün hər bir böyük mütəfəkkiri özünün fəlsəfi sistemi çərçivəsində eyni zamanda öz ictimai baxışlarını da əks etdirmişdir. Müstəqil elm sahəsi kimi isə Sosiologiya XIX əsrdə formalaşmışdır. Bu elmin «atası» haqlı olaraq 1817 – 1824-cü illərdə XIX əsrin böyük utopik sosialistlərindən biri hesab olunan Anri Sen Simonun şəxsi katibi işləmiş, fəlsəfədə pozitivizm cərəyanının banisi olan fransız mütəfəkkiri Ogüst Kont (1798-1857) hesab edilir. XIX əsrin 40-cı illərindən etibarən O.Kont öz tədqiqatlarında yeni termindən-Sosiologiyadan istifadə etməyə başladı. Həmin terminin məzmunu təbiidir ki, ötən 150 il ərzində xeyli dəyişmişdir. Çünki, cəmiyyət inkişaf etdikcə həyat dəyişdikdə onu öyrənən elm də inkişaf etməli və dəyişməlidir.
2	Sosioloji tədqiqatlarda əsas nəzəri prosedurlar Proqramda nəzəri (metodoloji) və metodiki (prosedur) bölmələri fərqləndirmək olar. Bunlardan birincisinə problemin qoyuluşundan tutmuş respondentlərin seçilməsinə qədər olan cəhətlər, ikincisinə isə məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlili aiddir. Birinci bölmə sosioloqdan əsaslı nəzəri hazırlıq tələb edir. O, tədqiqat obyektini məntiqi təhlilə məruz qoymağı bacarmalıdır. Proqramın ikinci bölməsi ilkin sosial informasiyanın toplanması metodlarının səciyyəsinə müəyyən edir.
3	İctimai rəyin sosiologiyası Hələ ən qədim zamanlardan başlayaraq mütəfəkkirlər «ictimai rəy» anlayışını diqqət mərkəzində saxlayırlar. İctimai rəyin gücü, tarixi prosesin subyektlərinin fəaliyyətinə onun fəal təsiri heç kimdə şübhə doğurmur. Məsələn, İtibah dövrünün görkəmli mütəfəkkiri N.Makiavelli (1469-1527) özünün məşhur «Hökmdar» adlı əsərində bu fenomenin son dərəcə əhəmiyyətli xarakter daşdığını göstərmişdir. Lakin bizim hazırda nəzərdə tutduğumuz mənada bu anlayışa ingilis dövlət xadimi C.Solsberinin əsərlərində rast gəlinir. 1159-cu ildə Solsberinin çıxışlarının birində bu söz birləşməsi irəli sürüldükdən az sonra digər ölkələrə də keçərək ictimai fikrin mərkəzində dayanır. XVIII əsrin sonlarından etibarən isə ictimai rəy hamı tərəfindən qəbul edilən anlayışa çevrilir.
4	Cəmiyyət, sivilizasiya və sosial münasibətlər anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsi

	Geniş mənada cəmiyyət bəşəriyyət deməkdir, yəni onun yaranmasından bu günə qədər insan təbiətində gedən proseslər deməkdir. İnsanlar çoxmüddətli birliklər, kollektivlər yaratmasalar yaşaya bilməzlər. Bu geniş mənada cəmiyyət məkan və zaman anlayışında bütöv münasibətlərin sosial məcmusudur. <i>Cəmiyyət</i> – bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan insanların özləridirlər; <i>dövlət</i> – onları idarəedən hakimiyyət orqanıdır və nəhayət, <i>ölkə</i> - insanların yaşadığı, ümumi tarixi və mədəniyyəti olan müəyyən ərazidir. O.Kont hesab edirdi ki, cəmiyyət ümumiyyətlə insanları özünə məxsus qayda və bənzərinə görə formalaşdırır. İnkişafı əks etdirən proseslərin qanunauyğun nəticəsi olaraq sivilizasiya yaranmışdır. Sivilizasiya cəmiyyətin maddi və mədəni inkişafı nəticəsində yaranan ictimai inkişafın səviyyəsi və pillələrinin göstəricisidir. O, <i>latın sözü</i> <i>olub «civis»</i> - vətəndaş, <i>«civitas»</i> - cəmiyyət, <i>«civilis»</i> - mədəni, sivilizasiyalı deməkdir. Hər bir cəmiyyət ictimai münasibətlərin müəyyən tipi ilə səciyyələnir. İctimai münasibətlər yalnız cəmiyyətdə mövcud olan insanların sosial fəaliyyəti, yəni istehsalat, siyasət, mənəvi həyat və digər sahələrdəki fəaliyyəti prosesində meydana gələn xüsusi növ əlaqələr və qarşılıqlı təsirlərdir. Bu münasibətlər <i>ictimai münasibətlər</i> adlandırılır. Onlar böyük insan kütlələri, sosial qrupları və siniflərin qarşılıqlı təsirindən meydana gəlir.
5	Qərbi Avropa ölkələrinə sosioloji fikir (Kont.Spenser, Şteyn və s.) Sosiologiya elminin banisi fəlsəfədə pozitivizm cərəyanının yaradıcılarından biri olan fransız filosofu <i>Ogüst Kont</i> (1798-1857) hesab edilir. İlk dəfə məhz O.Kont kapitalizm cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini öyrənmiş, onun mövcudluq və inkişaf qanunlarını formülə etmişdir. Kontun təlimi mövcudluq qanunlarını öyrənən <i>sosial statika</i> və hadisələrin inkişaf ardıcılığını şərh edən <i>sosial dinamika</i> adlı iki hissədən ibarət <i>olub «sosial fizika»</i> adlanırdı. Lakin 1839-cu ildə belçikalı statistik Ketlenin də həmin termindən istifadə etdiyi məlum olduqda Kont yeni termin – <i>«sosiologiya»</i> anlayışını irəli sürdü. Kontun ideyaları, cəmiyyətin bütöv sosial orqanizm kimi fəaliyyəti haqqında fikirləri ingilis filosofu <i>Herbert Spenser</i> (1820-1903) tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir. Spenserin «Sintetik fəlsəfə sistemi», «Elmi, siyasi və fəlsəfi təcrübələr», «Əsas mənbələr» kimi əsərlərində cəmiyyət bioloji və sosial amillərin qarşılıqlı təsirində olan vahid sistem kimi qiymətləndirilir. Bu nəzəriyyəyə görə ictimai həyatın bütün tərəfləri üzvi surətdə bir-biri ilə bağlıdır və bu əlaqələrsiz fəaliyyət gösətərə bilməz. XIX əsrin ortalarında alman dilli ölkələrdə sosioloji ideyaların yayılmasında <i>Lüdviq fon Şteynin</i> (1815-1890) əsərlərinin mühüm rolu olmuşdur. Onun 1842-ci ildə nəşr olunmuş «Müasir Fransada sosializm və kommunizm» adlı əsəri Almaniyada sosioloji fikrin təməlini qoymuşdur. Alman sosioloqu Zombart (1863-1911) iddia edirdi ki, «Karl Marks sosializmə dair bütün ideyalarını məhz Lüdviq fon Şteyndən əxz etmişdir».
6	O.Kont sosiologiya elminin banisidir. Sosiologiyanın müstəqil elm sahəsi kimi meydana gəlməsi XIXəsrin

birinci yarısına təsadüf edir. Bu elmin yaranması cəmiyyətdə kəskinləşən ictimai-siyasi mübarizə ilə bağlı olmuşdur. Yeni intellektual sintezə, insan və cəmiyyət haqqında realist təhlilə tələbat daim artırdı. Sosial hadisələri və prosesləri izah etmədən, ictimai həyatın müxtəlif tərəfləri barədə konkret empirik informasiya almadan, bir sözlə sosioloji realizm mövqeyində dayanmadan cəmiyyəti səmərəli idarə etmək mümkün deyildi.

Sosiologiya elminin banisi fəlsəfədə pozitivizm cərəyanının yaratıcılarından biri olan fransız filosofu *Ogüst Kont* (1798-1857) hesab edilir. İlk dəfə məhz O.Kont kapitalizm cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini öyrənmiş, onun mövcudluq və inkişaf qanunlarını formülə etmişdir. Kontun təlimi mövcudluq qanunlarını öyrənən *sosial statika* və hadisələrin inkişaf ardıcılığını şərh edən *sosial dinamika* adlı iki hissədən ibarət olub «*sosial fizika*» adlanırdı. Lakin 1839-cu ildə belçikalı statistik Ketlenin də həmin termindən istifadə etdiyi məlum olduqda Kont yeni termin – «*sosiologiya*» anlayışını irəli sürdü.

Kontun sosial-fəlsəfi baxışlarının mərkəzində özünün yazdığı kimi «bəşəriyyətin intellektual təkamülünün böyük əsas qanunu» dayanır. Bu qanuna görə insanların idrakı fəaliyyəti və ictimai şüuru aşağıdakı inkişaf mərhələlərindən keçmişdir: teoloji, metafizik və pozitiv. Birinci mərhələdə insan ağı təbiətdə baş verən bütün hadisələri fəvqəltəbii qüvvələrlə, ikinci mərhələdə abstrakt anlayışlarla izah etdiyi halda, pozitiv mərhələdə insan öz mühakimələrində elmi müşahidələrə əsaslanır. Kont cəmiyyətin inkişafının qanunauyğun və mütərəqqi xarakter daşdığını göstərirdi. O, bunu sosial dinamika adlandırırdı.

O.Kontun əsas xidməti bundadır ki, o cəmiyyətə bütöv sosial orqanizm kimi baxırdı.

7

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sosiologiya elminin inkişaf xüsusiyyətləri

Sosiologiya elminin banisi fəlsəfədə pozitivizm cərəyanının yaratıcılarından biri olan fransız filosofu *Ogüst Kont* (1798-1857) hesab edilir. İlk dəfə məhz O.Kont kapitalizm cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini öyrənmiş, onun mövcudluq və inkişaf qanunlarını formülə etmişdir. Kontun təlimi mövcudluq qanunlarını öyrənən *sosial statika* və hadisələrin inkişaf ardıcılığını şərh edən *sosial dinamika* adlı iki hissədən ibarət olub «*sosial fizika*» adlanırdı. Lakin 1839-cu ildə belçikalı statistik Ketlenin də həmin termindən istifadə etdiyi məlum olduqda Kont yeni termin – «*sosiologiya*» anlayışını irəli sürdü.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sosioloji pozitivizm cərəyanının ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi fransız sosioloqu *Emil Dyürkheyim* (1858-1917) çıxış edir. Kontun və Spenserin sosioloji baxışlarını daha da inkişaf etdirən Dyürkheyimin fikrincə bütöv sosial orqanizmin elementləri öz aralarında harmonik əlaqələr yaratmaqla tamı qoruyub saxlamağa borcludurlar. Dyürkheyim *sosiologizm* cərəyanının banisidir. Özünün «Sosiologiyanın metodu» adlı əsərində Dyürkheyim sosiologiyanın predmetinin fərdlərin iradəsindən asılı olmayaraq mövcud olan və onlara təsir göstərən *sosial faktlardan* ibarət olduğunu iddia edirdi. İtaliyada XIX yüzilliyin sonundan etibarən sosiologiyanın inkişafı *Vilfredo Paretonun* (1848-1923) və *Qaetano Moskanın* (1858-1914) adları ilə

	bağlıdır. V.Pareto sosial hadisələrə qiymət verərkən, həm sosioloq və həm də iqtisadçı kimi təbii - elmi baxışlara əsaslanırdı. Onu cəmiyyət həyatında daim təkrarlanan və ayrı-ayrı mənəvi sərvətlərdən asılı olmayaraq təhlil edilə bilən sosial faktlar maraqlandırır. O, hər cür nəzəri tarixi yalana və ya özünü aldatmağa əsaslanan ideologiya kimi rədd edirdi. Paretonun fikrincə, tarix siyasi elitaların hakimiyyət uğrunda mübarizə meydanıdır. İnsanlar yalnız şərti olaraq sosial mövcudat kimi nəzərdən keçirilə bilirlər, əslində isə onlar təbiətin ümumi qanunları əsasında inkişaf edirlər. 2600 paraqrafdan ibarət olan «Ümumi sosiologiyaya dair traktat» əsərində Pareto müəyyən mənada sosial mexanikani inkişaf etdirir. O, insan fəallığını iki əsas tipə: məntiqi və qeyri-məntiqi fəaliyyətə bölür. Real həyatda isə bu iki tip qarışıq şəkildə çıxış edir. Paretonun fikrincə, insanların əksəriyyətinin gündəlik fəaliyyətini məhz hisslər müəyyən edir. Pareto həm burjua demokratiyasının ideallarına, həm də marksizm nəzəriyyəsinin müddəalarına etinasızlıqla yanaşırdı.
8	Fenomenoloji sosiologiya nəzəriyyəsi və onun mahiyyəti <i>Fenomenoloji sosiologiya</i> nəzəriyyəsinin nümayəndələri P.Berger, A.Şyuts, T.Lukmann belə hesab edirlər ki, dünyanın dərk edilməsi, konkret faktların qəbul edilməsi insanın bu və ya digər hadisələrə necə qiymət verməsindən asılıdır. Şəraitə, hadisələrə qiymətvermə isə onun həyat təcrübəsi ilə müəyyən olunur. Avstriya sosioloqu A.Şyutsun fikrincə, sərvətlər və mənalar arasındakı fərqlər sosiallaşmanın spesifikası ilə şərtlənir və fərdin hansı mədəniyyətə, sosial təbəqəyə, peşə qrupuna aid olmasından asılıdır.
9	Sosiologiyanın funksiyaları Başqa elm sahələrində olduğu kimi, sosiologiya elmi də bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Hər şeydən əvvəl o sosial inkişafın obyektiv qanunauyğunluqları barədə dəqiq bilik verir. Bu sosiologiyanın <u>idraki</u> funksiyasıdır. İkincisi, sosiologiya ictimai həyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı prosesinin idarə olunmasına kömək üçün təkliflər irəli sürür ki, bu da onun <u>praktiki</u> funksiyasıdır. <u>Üçüncüsü</u>, o kütlələrin ideya tərbiyəsi işinə xidmət edir ki, bu da <u>onun ideoloji</u> funksiyasıdır. <i>İdraki funksiya.</i> Bu funksiya bir neçə aspektdə həyata keçir. Birincisi, sosiologiya tədqiqatçıni cəmiyyətin inkişafı və bu inkişafın qanunauyğunluqları haqqında biliklərlə silahlandırır, bu inkişafın mənbələrini və proseslər mexanizmini aşkara çıxarır. İkincisi, sosial hadisələrin və proseslərin obyektiv qanunauyğunluqlarını açıb göstərməklə sosiologiya istər bütövlükdə cəmiyyətin, isətərsə də onun ayrı-ayrı tərəflərinin və sahələrinin gələcək inkişafı perspektivlərini başa düşməyə imkan verir. Üçüncüsü, sosial qanunlar qanun-meyl kimi həyata keçirilir. Konkret sosioloji tədqiqatların vəzifəsi adamların ictimai fəaliyyətində sosial qrupların, şəxsiyyətin, peşə qrupunun və cəmiyyətin mənafeələrinin maksimum uzlaşmasına imkan verən konkret formanı müəyyən etməkdir. Dördüncüsü, sosiologiya sosioloji və digər sosial tədqiqatlarda idraki fəaliyyətin nəzəri təhlilini verməli, sosial idrakın nəzəriyyəsinə və metodologiyasını işləyib hazırlamalıdır. Sosiologiya elminin idraki

	funksiyası imkan verir ki, sosial proseslərin təhlili əsasında cəmiyyətin maddi, mənəvi yaxud siyasi həyat sferalarının inkişafına xidmət edən proqnozlar irəli sürmək mümkün olsun. <i>Praktiki funksiya.</i> Sosiologiya elminin bu funksiyası onun idrakı funksiyası ilə sıx əlaqədardır. O, qabaqcadan görmə momentini özündə birləşdirən elmi idrakın təbiətindən doğur. Cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı tərəflərinin hazırkı vəziyyətinin təhlilinə əsaslanaraq sosiologiya cəmiyyətin yaxın və uzaq gələcək inkişaf perspektivlərini aşkara çıxarmalıdır. İctimai münasibətlərin hazırkı vəziyyətini tədqiq etməklə sosiologiya buna nail olur ki, insanlar öz ictimai münasibətlərini nəzarət altına ala və ictimai tərəqqinin obyektiv tələbatına müvafiq olaraq onları tənzimləyə bilsinlər. İctimai inkişafın qanunauyğunluqları və meyllərinin dərinədən dərk edilməsinə əsaslanan proqnozlaşdırma cəmiyyətin elmi idarə olunmasının başlıca şərtini təşkil edir. Proqnozlaşdırmanı praktika ilə uzlaşdırdıqda uzun müddətli sosial proqnozlaşdırma <u>proqram</u>, qısamüddətli isə <u>plan</u> kimi təfsir edilə bilər. Cari sosial proqnozlaşdırma isə plana düzəlişlər verilməsini, yəni onda vaxtında dəyişikliklər aparılmasını nəzərdə tutur. <i>İdeoloji funksiya.</i> Elmi-idrakı və praktiki funksiyalarla yanaşı sosiologiya elmi eyni zamanda mühüm ideoloji funksiyayı da yerinə yetirir. 1974 – cü ildə Toronto şəhərində keçirilən VIII Ümumdünya Sosiologiya konqresində məşhur Qərbi Almaniya sosioloqu Renata Maynts «Sosiologiya: mənəvi sərvətlərdən azadlıq və siyasi təkliflər problemi» adlı məruzəsində qeyd edirdi ki, «sosiologiyanın ən aktual vəzifələrindən biri siyasətə öz münasibətini müəyyən etməkdir. Axı sosiologiya çox vaxt siyasi qərarlar qəbul edilməsi üçün baza rolunu oynayır və buna görə də o da bu mənada siyasətdir»¹. Məşhur amerikalı alim Rayt Millz isə «Sosioloji təxəyyül» adlı kitabında ürək ağrısı ilə yazır ki, ABŞ-da sosiologiya generalların, həbsxana rəislərinin, biznesmenlərin xidmətçisinə çevrilmişdir.² Sosiologiya zəhmətkeşlərin siyasi şüur səviyyəsinin yüksəldilməsində, onlarda fəal həyat mövqeyi tərbiyə edilməsində, onların sosial fəallıqlarının gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Sadəcə olaraq sosioloji sorğuda iştirakın özü belə adamlarda ictimai məsələlərə marağın yüksəlməsinə, onların sosial fəallıqlarının artmasına səbəb olur. İdeoloji funksiya, hər şeydən əvvəl təbii-tarixi prosesin dərk olunmasına və cəmiyyətin inkişafının məqsədlərinin müəyyən edilməsinə xidmət göstərir, ikincisi, digər konsepsiyalara qarşı elmi və ideoloji mübarizəni nəzərdə tutur; üçüncüsü əhali arasında düzgün elmi ideologiyanın yayılması işinə xidmət edir; nəhayət, dördüncüsü yüksək səviyyəli mütəxəssislərin hazırlanması və onların elmi ideologiyayı mənimsəməsi işini həyata keçirir.
10	“Münaqişələrin sosiologiyası” cərəyanının mahiyyəti Darendorf cəmiyyətdə münaqişə probleminə xüsusi diqqət yetirirlər. Münaqişələrə təsir göstərmək, onu nizamlamaq mümkündür. Sosial münaqişənin əsas funksiyaları isə aşağıdakılardır: ➤ Sosial strukturun inteqrasiyası;

¹ «Социологические исследования» журналы. 1974, №2, с.180.

² Рабочая книга социолога. М., 1977, с. 39.

	➤ Qruplar daxilində həmrəyliyin qorunub saxlanması; ➤ İnsanlararası münasibətlərin möhkəmlənməsi; ➤ Sosial dəyişikliklərin idarə olunması. Son 10-15 ildə münaqişələrin sosiologiyasına maraq xeyli artmışdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrində və regionlarında baş verən müxtəlif tipli münaqişələr məsələyə elmi yanaşma tələb edir.
11	“Simvolik interaksionizm” cərəyanının mahiyyəti. <i>Simvolik interaksionizm</i> müasir Qərb sosiologiyasında ən çox diqqəti cəlb edən cərəyanlardan biridir. Onun banisi, amerikan psixoloqu və sosioloqu C.Mid (1863-1931) Darwinin ardınca insanın təkamülü nəzəriyyəsini yaratmağa cəhd göstərir. Midin fikrincə, insan fəaliyyətinin səciyyəvi cəhəti simvolların istifadə olunmasıdır. O, sosial hərəkətin iki formasını və ya pilləsini göstərir: jestlər vasitəsi ilə ünsiyyət və simvolların vasitəsi ilə ünsiyyət. Sonuncunu o, funksional və antropoloji baxımlardan izah edir. Funksional izah etibarlı instinktlərə malik olmadıqları üçün insanların davranışını uzlaşdırmaq zərurəti ilə bağlıdır. Antropoloji izah isə, insanların ünsiyyəti asanlaşdırmaq üçün simvollar yaradaraq onlardan istifadə etmələrini nəzərdə tutur.
12	ABŞ sosioloqlarının sosioloji fikrin inkişafında rolu (R.M.Makayver, R.K.Merton, T.Parsons, P.A.Sorokin, N.Smelzer). XX yüzilliyin əvvəllərindən etibarən sosiologiya elminin inkişaf mərkəzi ABŞ universitetlərinə keçir. Buna görə də müxtəlif problemlər üzərində elmi tədqiqatlar aparan alimlər içərisindən biz bəzilərinin yaradıcılığının öyrənilməsinə zəruri hesab edirik. Xüsusən amerikan sosioloqlarından Robert Morison Mak -Ayver (1882-1970), Robert Kinq Merton (1910-1987), Talkott Parsonsun (1902-1973) və Pitirim Sorokinin(1889-1968) baxışları böyük elmi maraq doğurur. <i>R.M.Mak–Ayver</i> 1915-1927-ci illərdə Kanadanın Toronto universitetində siyasi elmlər professoru vəzifəsində çalışmışdır. Daha sonra Nyu-Yorkun Kolumbiya universitetinə dəvət alan Mak-Ayver burada əsasən dövlətin və istehsalın sosiologiyası ilə məşğul olmuşdur. O, 1940-cı ildə Amerika Sosiologiya Cəmiyyətinin 30-cu prezidenti seçilmişdir. Mak-Ayverin sosiologiyasında <i>morfologiya</i> və <i>etiologiya</i> adlı təlimlər xüsusi yer tutur. Morfologiyanı o, sosial formalar haqqında, etiologiyanı isə, sosial səbəblər haqqında təlim kimi nəzərdən keçirirdi. Onun fikrincə, hər bir sosial fakt müəyyən formaya, həmçinin onu doğuran, meydana gətirən və inkişaf etdirən səbəbə malikdir. Sosiologiya elminin başlıca və əsas məqsədi sosial faktların mahiyyətinə varmaqdan, onların səbəblərini və formalarını aşkara çıxarmaqdan ibarətdir. <i>Robert Kinq Mertonu</i> sosioloq kimi məşhurlaşdıran XX yüzilliyin 30-cu illərində bürokratik struktur və şəxsiyyət problemini tədqiq etməsi olmuşdur. Xüsusən o, bürokratik struktur daxilində münaqişə, sosial fəaliyyətin sosial-psixoloji əsasda ortaya çıxardığı gözlənilməz nəticələr probleminin təhlilinə daha çox diqqət yetirmişdir. O, bunu çoxlu sayda mənafehlərin və iradələrin qarşılıqlı mübarizəsi ilə əlaqələndirirdi. Bundan əlavə Merton elmin sosioloji tədqiqi problemi ilə də məşğul olmuşdur.

	<i>Talkott Parsons</i> əvvəlcə təbiət elmlərini öyrənirdi və həkim olmaq fikrində idi. Lakin 1924-cü ildə o, fikrini dəyişərək London İqtisadiyyat Məktəbinə daxil olur. Daha sonra Parsons Almanyanın Heydelberg Universitetində «M.Veber və V.Zombartın kapitalizm anlayışı haqqında» mövzusunda dissertasiya müdafiə etdi. 1944-cü ildən etibarən Harvard Universitetində çalışmışdır. O, 1949-cu ildə Amerika Sosiologiya Cəmiyyətinin 31-ci prezidenti seçilmişdir. Sosiologiya elminin inkişafında XX yüzilliyin əvvəllərində Sankt-Peterburq Universitetinin professoru, milliyyətçə mordvin olan <i>P.A.Sorokin</i>in böyük xidmətləri olmuşdur. 1922-ci ildə əvvəlcə Avropaya mühacirətə gedən alim 1923-cü ildə ABŞ-a köçmüşdür. Onun əsas əsərləri aşağıdakılardır: «İnqilabın sosiologiyası», «Müasir sosioloji nəzəriyyələr», «Sosial və mədəni mobillik», dörd cilddən ibarət olan «Sosial və mədəni dinamika», «İnsan, sivilizasiya, cəmiyyət» və s. Amerika sosiologiyasının gənc nəslinin nümayəndələri olan <i>T.Mur</i> və <i>N.Smelzer</i> sosial sistemdə baş verən dəyişiklikləri sosial dəyişikliklərlə bağlayırlar. Onlar hesab edirlər ki, məhz K.Marks sosial dəyişikliklər nəzəriyyəsinin banisidir. Smelzer özünün «İqtisadi həyatın sosiologiyası» əsərində iqtisadiyyatı sosial proseslərin dinamikasına həlledici təsir göstərən amil hesab edir. Smelzerin fikrincə, tarixin sosial-iqtisadi inkişafının əsas problemlərinin əsil elmi izahı K.Marksa və M.Veberə məxsusdur.
13	XX əsr ABŞ sosiologiyası və onun mahiyyəti XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq sosiologiyada milli məktəblərin spesifikasiyası özünü göstərməyə başlayır. Bu, onların formalaşması xüsusiyyətləri ilə bağlı idi. Məsələn, Fransada sosiologiya tarixi-fəlsəfi ənənələrdən, Almaniya da isə fəlsəfi-iqtisadi köklərdən, İtaliya da siyasi elmlərdən, İngiltərədə idarəetmədən ayrılaraq tam müstəqillik əldə edir. Bu dövr həmçinin sosioloji tədqiqatlar mərkəzinin Avropadan ABŞ-a keçməsi ilə səciyyələnir. 1905-ci ildə ABŞ-da Sosiologiya cəmiyyəti təşkil olunduqdan sonra çox qısa müddət ərzində bu elm geniş inkişaf yoluna qədəm qoydu. Hazırda ABŞ-ın bütün universitetlərində və kolleclərində bu fənn geniş tədris olunur. Amerikada sosiologiyaya dair 300-dən çox jurnal nəşr olunur. Müasir sosiologiyanın ən görkəmli nümayəndələrinin böyük əksəriyyəti ABŞ universitetlərində çalışır. XX əsr amerikan sosiologiyasının aşağıdakı görkəmli nümayəndələri vardır: <i>A. İnkels</i>, <i>C.Devis</i>, <i>T.Milz</i>, <i>P.Braun</i>, <i>M.Trou</i>, <i>A.Koen</i>, <i>E.Şillz</i>, <i>R.Mak-Ayver</i>, <i>R.K.Merton</i>, <i>T.Parsons</i> və s.
14	Cəmiyyət sosioloji kateqoriya kimi. <i>Cəmiyyət sosioloji kateqoriya kimi</i> - insanların birgə yaşamasını həyata keçirən bütöv təşkilatdır. O, müəyyən məkan və zaman sərhədləri olan özünəməxsus orqanizm və sistemdir. Cəmiyyət insanların birgə fəaliyyətinin tarixən yaranmış formalarının məcmusudur. Cəmiyyətin bərqərar olması mürəkkəb və uzun sürən prosesdir. O, bir neçə milyon il sürüb və bu proses bir neçə on min il bundan əvvəl başa çatıb. Marksizm nəzəriyyəsinə görə cəmiyyət iqtisadi, sosial, siyasi və

	ideoloji münasibətlərin vahid sistemidir və burada əsas rolu səbəb və nəticə əlaqələri oynayır. Hər bir cəmiyyətin özəyi (elementi) insandır. İnsanlar qohumluq, təsərrüfat, etnik, dini, siyasi və digər əlaqələr əsasında birləşirlər. K.Marksın fikrincə, cəmiyyət insanların birgə fəaliyyəti və ünsiyyətinin məhsuludur, onun yaranmasının vacib ünsürü – əmək olmuşdur. Cəmiyyətin maddi yaradıcıları insanlardır, həmçinin onların birgə fəaliyyətidir, çünki insanlar çoxmüddətli kollektivlər yaratmasalar yaşaya bilməzlər. Bu ünsüyyətin zərurililiyi prosesi cəmiyyətin formalaşmasına təkan vermişdir.
15	Sosiologiyada “fəaliyyət nəzəriyyəsi” və onun mahiyyəti <i>Sosial fəaliyyət nəzəriyyəsinin</i> meydana gəlməsi amerikalı tədqiqatçı C.Homansın (1910-1989) adı ilə bağlıdır. O, empirik sosial elmin vəzifəsini hadisələr arasında əlaqələrin təsviri və izahında görürdü. Homansın fikrincə, təsvir yalnız müşahidə olunan əlaqə və münasibətlərin ümumiləşdirilməsi sayəsində mümkündür. O, bu cür ümumiləşdirilmələri fərziyyələr adlandırır. Sosial hadisələri izah etməni Homans yalnız psixologiya ilə bağlayır. Onun fikrincə, sosial fəaliyyətin qanunauyğunluqlarını dərk etmək sosiologiyanın başlıca vəzifəsini həll etmək deməkdir.
16	T.Parsons cəmiyyət tipləri haqqında Parsonsun fikrincə, cəmiyyətin inkişafı təkamül xarakteri daşıyır. O, üç cəmiyyət tipi göstərir: ▪ <i>Primitiv</i>, burada differensiasiya güclüdür, cəmiyyətin ölkələr, dövlətlərə, xalqlara parçalanması baş verir; ▪ <i>Ara cəmiyyət</i> tipi. Bu tip yazının, sosial təbəqələşmənin meydana gəlməsi və mədəniyyətin müstəqil fəaliyyət sahəsinə çevrilməsi ilə əlamətdardır; ▪ <i>Müasir</i>, bu tipin xarakterik cəhəti hüquqi sistemin dini sistemdən ayrılmasından, inzibati bürokratiyanın, bazar iqtisadiyyatının və demokratik seçki sisteminin formalaşmasından ibarətdir. T.Parsons 1937-ci ildə nəşr etdirdiyi «Sosial fəaliyyətin strukturu» adlı əsərində irəli sürdüyü təfəkkür üsulunun struktur və funksional aspektləri arasındakı fərqləri göstərmişdir. Onun fikrincə, struktur gec dəyişən moment olub sabitliyi təmin edir, funksiya isə əksinə olaraq dinamikliyi, mütəhərriqliyi əks etdirərək hadisələrin mahiyyətinə varmağa, onların məzmunu və xarakterinin aşkara çıxarılmasına imkan verir.
17	Sosiologiya elminin tədqiqat metodları Sosioloji tədqiqatların aparılması müəyyən metodlardan istifadə olunmasını tələb edir. Həmin metodlar aşağıdakılardan ibarətdir: sənədlərin təhlil edilməsi, müşahidə və sorğu. Sənədlərin təhlili sosioloji tədqiqatlar üçün zəruri olan məlumatların əldə olunmasına kömək edir. Çünki, həmin sənədlər bu və ya digər dərəcədə sosial prosesləri və hadisələri əks etdirirlər. Sosioloq tədqiqat obyektinə aid olan sənədləri öyrənməklə elmi problemi düzgün formulə edər, elmi fərziyyələr irəli sürə bilər. Sənədləri

	təhlil edərkən əldə olunan məlumatların etibarlılığına, düzgünlüyünə və dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sosioloji tədqiqatlarda müşahidə metodu sosial gərəckliyin bilavasitə, məqsədyönlü, planlı və şüurlu şəkildə təşkil edilmiş inikasına xidmət edir. Əvvəlcədən tərtib edilmiş proqram əsasında müşahidə vahidlərində (fərdlər, qruplar) baş verən dəyişikliklər sistemli şəkildə təsvir olunur. Tədqiqatın xarakteri və məqsədindən asılı olaraq müşahidə açıq və gizli şəkildə aparıla bilər. Seçmə yolu ilə sorğu aparılması. Sorğu metodu əhalinin müxtəlif təbəqələrinin bu və ya digər konkret məsələyə münasibətini öyrənmək məqsədi ilə anket (yazılı), yaxud telefon (şifahi) vasitəsi ilə sorğu keçirilməsini nəzərdə tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, anket sorğusu sosiologiyada ən geniş yayılmış və səmərəli fəaliyyət növüdür. Sosioloji informasiyanın demək olar ki, 80 faizə qədəri onun köməyi ilə toplanır. Elmi cəhətdən düzgün təşkil olunmuş anketin köməyi ilə sosioloq adamların əmək, davranış, istirahət və s. motivlərini müəyyən edə , proqnozlar verə bilər. Sosiologiya elmi digər ictimai elmlərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Psixologiya, fəlsəfə, hüquq, tarix, iqtisadiyyat və s. elmlərin verdiyi məlumatlar sosioloji tədqiqatları daha məqsədyönlü və məzmunlu edir.
18	T.Parsons və onun “struktur-funksional təhlil” nəzəriyyəsinin mahiyyəti <i>Struktur-funksional təhlil</i> anlayışı iki mənada işlənir: 1.Sistemdə baş verən dəyişiklikləri onun elementlərində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədə götürən metod kimi; 2. Əsaslı amerikan sosioloqu T.Parsons (1902-1979) tərəfindən qoyulmuş sosioloji məktəbin adı kimi. T.Parsons tarazlıq (müvazinət) kateqoriyasını ön plana çəkərək iddia edir ki, cəmiyyət yalnız tarazlığa əsaslanmaqla özünü qoruyub saxlaya bilər. Buna görə də sosiologiyanın vəzifəsi – cəmiyyətdə sabitliyin (tarazlığın) qorunub saxlanması üçün təkliflər verməkdir. Parsonsun fikrincə, istər cəmiyyət, istər istehsal vahidi və istərsə də ayrılıqda götürülmüş fərd aşağıdakı əsas problemləri həll etmədən mövcud ola bilməz: - ətraf mühitə uyğunlaşma (adaptasiya); - məqsədlərin müəyyən edilməsi və onların əldə olunması üçün bütün imkanların səfərbər edilməsi; - daxili vəhdətin və nizamın qorunması (inteqrasiya); - daxili sabitliyin, müvazinətin, sistemin özünəuyğunluğunun təmin edilməsi (latentlik – nümunənin qorunub saxlanması).
19	Cəmiyyətin tarixi tipləri və onların təsnifatı Hal-hazırda sosiologiya elmində cəmiyyətin tarixi tipləri dörd növə bölünür: 1. <i>Ovçuluqla, yığıcılıqla məşğul olan cəmiyyət tipi.</i> Onun səciyyəvi cəhəti təbiətlə vəhdətdə olmaqdır. Məsələn, Cənubi - Qərbi Afrikada buşmenlər, Mərkəzi Avstraliyada – aborigenlər. Onlar köçəri

	həyat sürərək, ovçuluqla, giləmeyvə yığıcılığı ilə məşğuldurlar. Onların olduqca primitiv əmək alətləri vardır, öz əmlaklarını özləri ilə gəzdirlər. Sosial həyatları qohumluq əlaqələri əsasında qurulur. Belə bir cəmiyyətdə siyasi sistem mövcud deyildir, cəmiyyət isə ağsaqqallar tərəfindən idarə olunur. 2. <i>Bağcılıq cəmiyyəti</i> – ilk dəfə olaraq Yaxın Şərqdə təxminən eramızdan əvvəl 4 min il əvvəl yaranmışdır (Babilistan). Getdikcə insanların davranış üsulu dəyişilir və bu tipli cəmiyyətlər Çindən Avropaya qədər yayılmışlar. Müasir dövrdə onlar əsasən Afrikada, Saharanın cənubunda qalmaqdadırlar. Bu cəmiyyətlər izafi dəyər əldə etmirlər, burada yüksək keyfiyyətli kənd təsərrüfatı sistemi yaradıla bilməz. 3. <i>Aqrar cəmiyyətlər</i>. Bu cəmiyyətlər Qədim Misirdə eramızdan əvvəl birinci minillikdə yaranmışdır. Burada işçi qüvvəsi kimi heyvanlardan istifadə edilmişdir. Bu da kənd təsərrüfatının məhsuldarlığını artırmış və bu kimi cəmiyyətlər kənd əhalisinin tələb olunandan artıq məhsul əldə etməsinə şərait yaratmışdır. Kənd təsərrüfatında izafi dəyərin əmələ gəlməsi şəhərlərin, sənətkarlığın və ticarətin yaranmasına təkan verdi. Aqrar cəmiyyəti əsasında dövlət, özünün bürokratik aparatı və ordusu ilə meydana gəldi, ilk pul sistemi yarandı, yazı kəşf edildi, ticarət genişləndi. Aqrar cəmiyyəti şəraitində, cəmiyyətin siyasi təşkilində daha mürəkkəb formaların yaranması baş verdi. Qan qohumluğu əlaqələri cəmiyyətdə yeni sosial struktur ilə tədricən əvəz edildi, lakin siyasi həyatda onlar bu gün də vacib rol oynayırlar. Burada mühüm mülki və hərbi vəzifələr irsən atadan oğula keçirdi. Lakin aqrar cəmiyyətlərdə əsas istehsal vahidini daim ailə təşkil edirdi. 4. <i>Sənaye cəmiyyəti</i>. Bu tipli cəmiyyətlər İngiltərədə XVIII əsrin sonunda sənayeləşmə prosesinin təsiri nəticəsində yaranmışlar. Bu proses göstərdi ki, cəmiyyətin mövcud olduğu müddət ərzində məhsuldar qüvvələr yüksək inkişafa çatmışlar və maşınlı istehsalın meydana gəlməsi üçün şərait hazırlanmışdır. O zaman İngiltərədə birinci sənaye inqilabı baş vermişdir və burada başlanan sənaye çevrilişi XIX əsrdə digər Avropa ölkələrinə, Şimali Amerikaya yayılır. Müasir qabaqcıl sənaye cəmiyyətləri Şimali Amerikada, Avropada, Şərqi Asiyanın Yaponiya, Tayvan, Honkonq, Cənubi Koreya kimi ölkələrində XX əsrdə yaranmışlar. Digər ölkələrdə sənayeləşmə prosesi bu gün də getməkdədir.
20	İctimai rəyin formalaşmasında KİV-in yeri və rolu İctimai rəyin təşəkkülündə və formalaşmasında cəmiyyət həyatının ayrılmaz elementlərindən birinə çevrilmiş olan kütləvi informasiya vasitələri, yəni mətbuat, radio, televiziya, kino və s. çox böyük rola malikdir. Onların sosial rolu hər şeydən əvvəl bununla müəyyən olunur ki, şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasının bütün mərhələlərində iştirak edirlər. Hələ XIX əsrdə KİV-in yalnız mətbuat forması geniş yayıldığı bir vaxtda bu ictimai fenomenin əhəmiyyəti marksizm klassikləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Onların fikrincə mətbuat ictimai rəyi formalaşdıran çox kəskin bir silah olduğu üçün siniflər arasındakı mübarizədə geniş istifadə olunur. Buna görə də hər bir partiya, xüsusən də fəhlə partiyası özünün gündəlik qəzetini yaratmalıdır ki, düşməni ilə bərabər mübarizə

	apara bilsin. Müasir dövrdə hər bir partiya siyasi mübarizə səhnəsinə atılarkən məhz öz işini mətbuat orqanının yaradılmasından başlayır. Bundan başqa müxtəlif hərəkatlar və təşkilatlar, dövlət orqanları və idarələri də öz mətbuat orqanları vasitəsi ilə daha səmərəli fəaliyyət göstərirlər. Kütləfi informasiya vasitələri sistemi sosial institut olub informasiyanın toplanması, işlənməsi və geniş miqyasda yayılmasına, kütlələrin şüuruna sirayət etməsi işinə xidmət edir. KİV-in sosiologiyasının predmeti onun elementlərinin insanların şüurunun formalaşmasına və sosial davranışına ideoloji təsirinin qanunauyğunluqlarını öyrənməkdir. 1935-çi ildə C. Gellap tərəfindən yaradılmış olan Amerika İctimai Rəy İnstitutu müntəzəm olaraq əhali arasında daxili və beynəlxalq problemlər üzrə rəy sorqusu keçirir. Bu institutun gəlidiyi qənaətə görə dünyanın əksər ölkələrində insanlar KİV –in sözünə inanır və etibar edirlər. Çünki öz strukturuna görə monist olan ictimai rəy yalnız KİV –in köməyi sayəsində plyuralist xarakter ala bilər. Xüsusən son illərdə İNTERNET şəbəkəsinin daha da genişlənməsi və görünməmiş dərəcədə ünsiyyət sərhədlərini aradan qaldırması KİV-nin səmərəliliyini artırmış və fikir mübadiləsini daha da asanlaşdırmışdır.
21	Sosial struktur və onun mahiyyəti Cəmiyyətin sosial strukturunun sosioloji tədqiqi bir tərəfdən sosial birliklər arasında qarşılıqlı təsirin mexanizmini açmağa kömək edir. Digər tərəfdən isə cəmiyyətin əsas sosial qruplarının simasının müəyyən edilməsi ideoloji işin düzgün qurulmasına imkan yaradır. Nəhayət, sosioloji tədqiqatlar sosial strukturun inkişafının idarə olunması üçün təkliflər irəli sürərək onu elmi cəhətdən əsaslı və səmərəli edir. Məhz bunu nəzərdə tutan amerikalı sosioloq P.Sorokin sosiologiyanın əsas vəzifəsinin sosial hadisələrin təsvirindən və onların arasında funksional əlaqələr yaradılmasından ibarət olduğunu göstərirdi. Sosial struktur dedikdə, air–airi ilə əarşılıhali əlaəə əə təsirdə olan sosial ünsürlərin məcmusu, əəhid tām dāxilində onlārın nisāi sāāit yerləşməsi üsulu āāşā düşülr. Sosial āirlik formālārında təmsil olunān insānlār əməli fəāliyyət āə āārşılıhali təsir prosesində özlərinin sosāl tələāātłārı āə mənāfelərini reāllāşdırā āilirlər. Deməli, sosial struktur, hēm sosial āirliyin āə onun hər āir üzāünün sosial möāāeyini ifādē edir, hēm də onlārın cəmiyyətin sosial həyātində tutduđu yer āə oynadıđı rolā münāsīātini göstərir.
22	Sosial stratifikasiya və onun tarixi tipləri Strātifikāsiyā ānlāyış cəmiyyətdə möācud olan insān ārupłārı ārāsında strukturłāşdırılmış āə rāāərsizlik kimi āiymətləndirilē āilər. Sosioloālārın fikrinē strātifikāsiyānın āşāđıdākı 4 əsās sosial bərabərsizlik sistemi āārdır: 1. Āuldārłā. Āə rāāərsizliyin ən kəskin formāsıdır, çünki āurādā insān əşyā kimi āiymətləndirilir. 2. Kāstālār. Portuāāl dilindən tərçümədə kāstā “təmiz āāāilē” deməkdir. Əsāsən Hindistāndā geniş yāyılmışdır. Cəmiyyətdə hər āir kēs hānsı sosial təāāēyē məxsus olduğunu dərk edir āə āāşā düşür. 3. Zümrlər. Āāropādā feodālizm döāründə dāhā geniş yāyılmışdı. Zümrlərə misāl olārāā āristokrātiyāni, zādēgānlārı, din xādimlərini, hərāiçiləri āə s. göstərmək olār. Kāstālārdān fərāli olārāā zümrlər ārāsında āohumluā ələāələrinə yol āerilirdi. 4. Sinfilər. Digər strātılārdān fərāli olārāā siniflər hüāuāi āə dini əsāslārlā yārādılır, irslē, ādət–ənənē ilə āāđlı deyil. Hər āir şəxs hānsı sinfē mənсуā olmasını özü şüurlu surətdə, əmək nōāü seçməklē müəyyən edir (fəhlē, kəndli, ziyālī āə s.)
23	Sosial ərazi birliyi anlayışının mahiyyəti Sosial-ərazi birliklərinin sosiologiyası şəhər, kənd və region sistemlərinin tədqiqini nəzərdə tutur. Bunların hər üçü həm sosial əlamətlərinə, həm də ərazi əlamətlərinə görə biri digərindən fərqlənir. Şəhər adı altında insanların daha böyük mərkəzləşmiş ərazidə məskunlaşması, əmək fəaliyyətinin həm fiziki, həm də zehni cəhətdən çoxnövlüylüyünün və yeknesəqliyinin özünü göstərməsi, spesifik həyat tərzinə malik olması və həyatın bütün sahələri üzrə süniləşmə prosesinin çoxalması və s. başa düşülür. Bir sözlə şəhər elə bir insan birliyi formasıdır ki, öz xarakterinə görə əhəmiyyətli dərəcədə kənddən fərqlənir. Məsələn, patriarxal kənddə, eləcə də müasir kənddə hər bir insanla, o cümlədən tanış olmayanla salamlaşmaq bir qaydadır. Şəhərdə isə, əksinə, bu anormallıq sayılır. Kənddə, bildiyimiz kimi, bir neçə yüz insan yaşayır və onlar əsasən də kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurlar. Burada mədəni ənənələr, əmək vərdişləri atadan oğula, anadan qıza ötürülür və bilavasitə konservatizmə əsaslanır. Bütün sakinlər öz qonşularını tanıyır, sosial nəzarət yüksək səviyyədə olur. Alman sosioloqu F. Tyonnis kənd yaşayış birliyinin xarakteristikası üçün «Qemaynşaft» - icma konsepsiyasını təklif etmişdir. Sosial – ərazi və inzibati bölgülərinin üst – üstə düşməsi sosial əlaqə elementlərinin yüksək inkişaf dərəcəsinə dəlalət edir. Ümumiyyətlə, ölkə daxilində sosial – ərazi bölgüsü əsasən ərazi – yurd (məkan) xarakteri daşıyır və buna görə də onların haqqında bütöv sosial – ərazi birlikləri kimi yalnız şərti şəkildə

	danışmaq olar. Məlumdur ki, sosial birliklər, həmçinin onların arasındakı münasibətlər cəmiyyətdə daim təkrar istehsal olunur. Fərdin təkrar istehsalı, onun şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşması isə bilavasitə ilkin sosial-ərazi birliklərinin daxilində və onların təsiri altında baş verir. Cəmiyyətin ailə, istehsalat kollektivi kimi ilkin özəkləri, həmçinin müxtəlif sosial institutlar fərdin təkrar istehsalında ayrı – ayrı funksiyaları yerinə yetirirlər. Sosial – ərazi birliklərinin funksiyalarının spesifikasiyası bundadır ki, sosial institutların fəaliyyətini birləşdirməklə onlar fərdlərin əsas tələbatlarının və maraqlarının formalaşmasını və inkişafını, ödənilməsinə təmin edirlər.
24	İdarəetmənin funksiyaları İdarəetmə funksiyasının dövrü gedişi belədir: planlaşdırma – təşkilətmə – kadrlarla iş – operativ rəhbərlik – əlaqələndirmə – nəzarət və yenidən planlaşdırma. Planlaşdırma – idarəetmənin mövcudluq funksiyalarından ən mühümüdür. Fəaliyyətin məqsədi və strategiyası, hər şeydən əvvəl, ondan ibarətdir, eləcə də o digər qalan funksiyalara təsir edir, onları istiqamətləndirir. Planlaşdırma digər funksiyaların yerinə yetirilməsini məntiqi olaraq doğurur, çünki onlar da bilavasitə planda yaxud fəaliyyət proqramında əvvəlcədən baxılır. Kim planlaşdırırsa, o da idarə edir. Buna görə də planlaşdırma nəzarətlə bilavasitə əlaqəlidir. Planlaşdırmasız fəaliyyətin nəzarətə və əlaqələndirməyə ehtiyacı olmur. Planlaşdırma bir sıra mərhələləri tələb edir: şəraitin və vəziyyətin qiymətləndirilməsi; məqsəd və vəzifənin müəyyən olunması; mümkün nəticələrin proqnozlaşdırılması; bəzi məqsədyönlü alternativlərin müəyyənəndirilməsi; alternativlərin müqayisəsi; optimal alternativin seçilməsi; fəaliyyət planının detallandırılma və dəqiqləşdirilməsi. Təşkilətmə – bu fəaliyyət (təşkilati funksiya), idarəolunacaq obyektin (təşkilati struktur) zəruri strukturunun yaranmasına istiqamətlənir. İş qabiliyyətli təşkilatın yaradılması – asan olmayan yaradıcı vəzifədir. Amma təşkilat gözlənilmədən zamanca dəyişir və yeni keyfiyyət halına keçir. Çoxlu təşkilatlar deqradasiyaya uğrayır, forma və məzmun, struktur və funksiya arasında ziddiyyətə və nəhayət, yeni məhsuldar qüvvələrlə köhnə istehsal münasibətləri arasında ziddiyyətlərə gətirib çıxarır. Nəticədə inqilabi şərait yaranır, yenidənqurma tələb olunur. Kadrlarla iş – bu mövcud işin reallaşması üçün kadrlara tələbatın müəyyənliyindən ibarətdir; bu əsasda əlbəttə müasir şəraitdə kadrların axtarışı, seçilməsi, qiymətləndirilməsi başlıca funksiyadır. Bir sıra mütəxəssislər bu funksiyaları kompleksləşdirmə (ştatların) adlandırlırlar. Operativ rəhbərlik – bu əsasən rəhbərin öz təbəçiliyində olacaq kadrlarla iş funksiyasını yerinə yetirməsidir. Bu işçilərin peşəkar öyrədilməsi və tərbiyəsi, təlimatlandırılması, xidmətin, vəzifənin (tapşırığın) hətta göstərişin dəqiqləşdirilməsindən, işçilərin yaxşı həyat şəraitinin yaradılmasından ibarətdir. Məhz bu funksiyaların yerinə yetirilməsi zamanı «insan amili»-nə düzgün yanaşılması başlıca əhəmiyyət kəsb edir. Burada məsələ təkcə işçiyə necə məhsuldar qüvvə olması kimi deyil, eyni zamanda kollektivin tamhüquqlu vətəndaşı və təşkilatın üzvü kimi yanaşılmasıdır. İşçinin iş prosesində yerinə yetirdiyi vəzifəsindən asılı olmayaraq şəxsiyyəti, psixikası, hiss və duyğuları, arzu və istəkləri, maraq və tələbatları mütləq nəzərə alınmalıdır. Məhz bütün bunların nəzərə alınması və yerinə yetirilməsi rəhbər nəzarəti tələb edir. Səmərəli rəhbərlik nə qədər çox olursa, işçilər həm onların, həm də gördükləri işin dəyərləndiyini daha yaxşı başa düşürlər. Əlaqələndirmə funksiyasını əksər mütəxəssislər idarəetmənin əsası hesab edirlər. Bu fəaliyyət, bütün idarəetmə sistemi elementlərinin fəaliyyətinin sinxronlaşmasına istiqamətlənir, bütün işçilərin davranışının razılaşması və tənzimlənməsi deməkdir. Nəzarət funksiyası özündən əvvəlkiəri tamamlayaraq idarəetmənin fəaliyyətinin son nəticələrinin nəzarətə alınması və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi məqsədi daşıyır.
25	Şəhər sosioloji tədqiqatların obyekti Məşhur amerikalı sosioloq Çarlz Tilli yazır ki, Yer üzərində öz mövcudluğunun ilk doqquz yüz doxsan min il ərzində insanlar şəhərsiz keçinmişlər. Son on min il ərzində insanlar bu çatışmazlığın yerini lazımcına doldurmağa müvəffəq olmuşlar³. İlk şəhərlər b.e.əvvəl VIII – III minilliklərdə Bosfor və İran körfəzləri arasındakı ərazidə meydana gəlmişdir. Dünya əhalisinin xüsusi çəkisində isə şəhər əhalisinin artım dinamikası aşağıdakı kimi olmuşdur: b.e.əvvəl 100 – cü ildə 1 faiz, 1800 – cü ildə 5 faiz, 1965 – ci ildə isə 30 faiz. Bu artım prosesi bu gün də davam edir. Müasir şəhər hər şeydən əvvəl sənaye, nəqliyyat, xidmət sferalarında istehsalat funksiyalarının təmərküzləşməsi yeridir. Şəhərin sosiologiyası şəhər sosial – ərazi birliyinin meydana gəlməsi, fəaliyyət göstərməsi və inkişafını, onun sosial-iqtisadi təbiətini, həyat tərzini, təbiətlə əlaqəsini, tipologiyasını öyrənir. Şəhər sosiologiyası əsasən aşağıdakı cəhətlərlə səciyyələnir: ➤ İnsanların ərazi üzrə daha çox təmərküzləşmiş olması; ➤ Əhalinin qeyri - kənd təsərrüfatı (sənaye, nəqliyyat, rabitə, tikinti xidməti, idarəçilik, elm, incəsənət, hərbi iş və s.) sahələrində məşğulluğu; ➤ Əmək və qeyri - istehsal sahələrinin daha çox differensiasiyaya uğraması; ➤ Əhalinin sosial və peşə tərkibinin daha çox rəngarəngliyi;

³ Вах:Американская социология. М., 1972, с. 116.

	➤ Texnologiyanın, texnikanın, avtomatlaşmanın geniş yayılması və bu əsasda ənənəvilərin tədricən itməsi; ➤ Spesifik həyat tərz.
26	Sosial mobillik və onun növləri Cəmiyyətin sosial strukturunun tədaiində ən mühüm proələmlərdən biri <u>sosial moəillik</u> proələminin öyrənilməsidir. Au əə yə digər sosial arupun, təəəənin, həəəə ayrıhədə götürülmüş air fərdin sosial həyat nərđiānında yerinin dəyişilməsi, yəni air sosial səəiyədən dāhə yüksəyə əəlxməsi əə yə əksinə, əşāğıyə enməsi sosial yerdəyişmə (moəillik) ədlənir. Əhālinin sosial moəilliyinə yəşəyış yerinin dəyişilməsi (şəhərdən kəndə, yəxud əksinə köçmə), ədāmların yeni peşəyə yiyələnməsi, yəxud fəəliyyət nōāūnün dəyişilməsi (məsələn, təsərrüfat işçisinin özünü siyəsətə həsr etməsi) təsir göstərir. Sosial aruplara dāxil olān ayrı-ayrı insānların strātifikāsiyā sistemində öz yerini dəyişməsi <u>fərdi moəillik</u> ədlənir. Au cür dəyişiklik əşāğıdāki üç əsās əmilin təsiri əltində əəş əerə əilər: Şāūli əə üfiāi moəillik; sosial strukturun yenidən təşkili; strātifikāsiyanın yeni sisteminin tətāiā edilməsi. 1. Üfiāi (əertikāl) moəillik fərdin stātusunun əşāğı düşməsinə əə yə yuxarı əəlxməsinə, əeləliklə sosial əziyyətində əəş əerən dəyişiklikləri əks etdirir. İnsānın dāhə yüksək sinfi mōāēyē əəlxməsi yüksələn sosial moəillik, əşāğı düşməsi isə enən sosial moəillik ədlənir. Məsələn, gənc əspirānt müəyyən əəxtdən sonra professorə çəərilirsə əu, yüksək sosial moəillik ədləndirilə əilər. Şāūli moəillik fərdin sosial əziyyətinin elə dəyişilməsidir ki, onun stātusunu nə yüksəlmir, nə də əşāğı düşür. Məsələn, əgər air nəfər əāəlcə dāşınmāz əmlākın sātışı ilə, dāhə sonra isə siğortā polislərinin sātışı ilə məşğul olursə o yālnız iş yerini dəyişir, sosial stātusunu isə əāəlkilə olārāā əālır. 2. <u>Sosial strukturun yenidən təşkili</u>. Cəmiyyətin strukturunda dəyişikliklər moəilliyin inkişāfi üçün yeni imkānlər açır. Məsələn, müāsir elektron hesāālamā sənāyesində yüksək peşəkārlıqā mālīk olān mütəxəssislərə əōyūk ehtiyāc əārdır. Yəxud xidmət sāhələrində həm əmək həāāi, həm də stātus fiziki əmək işçilərinə yüksək olduqū üçün ədāmlar əu sāhəyə əxışrlar əə deməli yüksək moəillik nümāyış etdirirlər. 3. <u>Strātifikāsiyanın yeni sistemi</u>. İnāilāālar zāmāni strātların əziyyətləri dəyişir. Məsələn, Frānsādā, Rusiyādā əə s. yerlərdə əəş əerən ināilāālardan sonra aristokrātiyā həm hākimiyətdən, həm də nüfuz əə imtiyāzlardan məhrum edildi. Onun nümāyəndələri yə məhā edildilər, yə dā mühācirətə getdilər.
27	İdarəetmə və sosial informasiya İdarəetmə prosesində iki başlıca anlayış çıxış edir – informasiya və idarəetmə. <u>Sosial informasiya anlayışı</u>. Sosial informasiya – fikri informasiyadır, başqa sözlə, insan şüuru tərəfindən qabaqcadan işlənir və insanların fəaliyyətində realizə olur; o fərdlərin tələbatları və sosial qrupların maraqları ilə şərtlənir ki, bunların da hər ikisi istər istehsal prosesində və istərsə də bütün cəmiyyət həyatında daim öz aralarında ünsiyyətdədir. Sosial informasiya təkcə öz təbiəti nöqtəy-nəzərindən deyil, həm də özünün cəmiyyətdə dönərliyinə görə spesifikdir. Burada çoxsaylı informasiya birləşmələri müxtəlif növlü kanallar üzrə hərəkət etməklə qarşılıqlı təsir edirlər: bu həm hazırda yaşayan keçmişin «yaddaşı», həm ünsiyyətin ümumplanetar formaları (beynəlxalq, dövlətlərarası və s.), həm dövlətdaxili (müxtəlif partiyalar, siniflər, sosial qruplar, xalq və dövlət orqanları arası prosesdir ki, bunlar arasında daim bu və ya digər formada ictimai fikir mübadiləsi gedir) kimi təzahür edir. Belə nümunədə, sosial informasiya sanki iki istiqamətdə hərəkət edir: üfiqi və şaquli. <u>Sosial idarəetmə anlayışı</u>. Cəmiyyətin idarə olunması prinsip etibarlı ilə canlı orqanizm və texniki qurğunun idarə olunmasından fərqlənir. Sosial idarəetmə mürəkkəb struktura malik olub, özündə maddi və mənəvi prosesləri bağlayaraq insan fəaliyyətinin spesifik növü kimi çıxış edir. Onun xüsusiyyəti ondadır ki, idarəedicinin təsir cəmiyyət həyatının bütün sahələrində iştirak edir, başqa sözlə, özündə ictimai münasibətlərin xüsusi növünü ehtiva edir. Bu isə o deməkdir ki, idarəetmə münasibəti sosial mühitin zəruri anını yaradır. İdarəetmə münasibətlərində bir sıra aspektləri – siyasi, iqtisadi, etik aspektləri ayırmaq olar. Bunlardan da hər birinə iki qarşılıqlı əlaqəli tərəflər – informasiya və təşkilatı xasdır. İdarəetmə həmişə cəmiyyətdə hakimiyyət funksiyasından ibarət olduğu üçün sinifli cəmiyyətdə o siyasi, dövlət hakimiyyəti funksiyası deməkdir. Sosial idarəetmə mexanizmində fundamental rol təkrar əlaqə prinsipinə məxsusdur: bu prinsip harada korlanır yəxud ümumiyyətlə aradan qalxırsa, orada sosial idarəetmənin nəticələri mənasızlaşır.
28	Sosial idarəetmənin tipləri Tarixi yanaşmanı nəzərə alaraq, sosial idarəetmənin tiplərini cəmiyyətin inkişaf mərhələlərinə uyğun təsnif etmək olar: icma-qəbilə idarəetməsi, quldarlıq, feodal, kapitalist və sosialist cəmiyyət idarəetmə tipləri. İcma-qəbilə münasibətləri şəraitində qəbilə başçısı bütün icma üzvlərinin iradəsinin ifadəsi və kollektivin həyat fəaliyyətinin bütün əsas funksiyalarının əlaqələndiricisi kimi çıxış edirdi. Bu idarəetmə mexanizmində mövcud rol qrupun şüuru oynayırdı, bu da daha çox ənənəvi xarakter daşıyırdı. Hamının düşüncə tərzini sanki bir adamın düşüncə tərzini dərəcəsinə idi. Burada idarəetmənin subyektivi və obyektivi hələ zəif differensiasiyaya həddində idi. Quldarlıq cəmiyyətində artıq qanunverici prinsiplər, hakimiyyətin differensiasiyası, idarəetmənin subyektivi və obyektivi ciddi ayrılması baş verir. Əgər icma-qəbilə birliyi yazılmamış qanunlarla tənzimlənmirdisə, quldarlıqda yazılı qanunlar (məsələn, Hammurapinin qanunları) meydana gəlirdi. Qanunverici hakimiyyət özünün ən yüksək inkişafına ilkin olaraq Roma hüququnda çatırdı. Məhz

	cəmiyyətin inkişafının bu mərhələsində idarəetmə sinfi məzmun daşıyır. Qullar burada ancaq idarəetmənin obyektini kimi çıxış edirdilər. Bu sosial idarəetmədən daha çox bioloji-heyvani idarəetmə idi. Feodalizm şəraitində idarəetmə sistemində böyük differensiasiya əmələ gəlir. Siyasi, hüquqi, mənəvi, dini, fəlsəfi, bədii və sairə idarəetmə növləri insanların, sosial qrupların, bütövlükdə cəmiyyətin davranış normalarına daha çox nüfuz edir. Siyasi hakimiyyət burada elitar xarakter (irsi keçmə) daşıyır. Ümumiyyətlə feodalizm üçün idarəetmə subyektinin mürəkkəb ierarxiyası xarakterik olmuşdur. Kapitalizmdə sosial proseslərin idarəetmə mexanizmlərinin dəyişilməsi və mürəkkəbləşməsi əsasında maddi və mənəvi istehsalın, xüsusi mülkiyyətin, rəqabətin müxtəlif növlərinin, eləcə də bütün bu əsaslarla hüquqi münasibətlərin inkişafı prosesləri dayanır. Özünün bərqərar olması dövründə kapitalizm həyat arenasına insanların sərbəst, bacarıqlı, istedadlı kütləsini çıxarır ki, onlar da istehsalın və gəlirin reallaşmasında öz maraqlarını ön çəkirlər. Elmin və texnikanın nailiyyətlərindən, eləcə də insanın dərin potensial ehtiyatlarından maksimum həddə istifadə olunur. Hər bir konkret hadisədə idarəetmənin təşkili dəqiq məqsədyönlü xarakter ifadə edir, bununla birgə bütövlükdə bazarın kortəbii qüvvəsinə təbə olur. Cəmiyyət həyatının ümumi demokratikləşdirilməsi şəraitində siyasi hakimiyyət həmişəlik olaraq irsi xarakterini itirir, seçkili olur. Sosial qruplar, kollektivlər və geniş zümrələr siyasi idarəetməyə daha çox nüfuz edirlər, idarədən elita formalaşır. Beləliklə, sosial idarəetmə konkret-tarixi, sinfi cəmiyyətdə isə sinfi xarakter daşıyır. Hər bir ictimai formasiyaya özünün ümumi prinsiplərinə uyğun olaraq idarəetmə spesifikasiyi xasdır, o müxtəlif formalarda və metodlarda həyata keçir. Antoqonist formasiyaların hamısı üçün ümumi cəhət odur ki, sinfi ziddiyyət idarəetmənin spesifikasiyini müəyyən edir: burada hər bir insan idarəolunandır, amma hər bir insanın idarəetməsi mümkün deyildir. Çünki, cəmiyyətin bir hissəsi (azlıq) idarə edir, idarəetmənin obyektini isə digər hissə (çoxluq) təşkil edir. Sosializm cəmiyyətdə idarəetmə əvvəlkilərindən fərqli olaraq keyfiyyətcə başqa xarakter kəsb edir. Bu, hər şeydən əvvəl, onunla ifadə olunur ki, burada insan (xalq) tək idarəolunan deyil, həmçinin özü idarəetməyə təsir etməkdə real imkanlara malikdir. Sosialist idarəetməsi üçün dərin humanizm və idarəetmə demokratiyası; idarəetmə metodlarının planlılığı; idarəetmə qərarının işlənməsinə sistemli yanaşma; idarəetmə subyektinin və obyektinin qarşılıqlı təsiri; idarəetmə prosesində şəxsiyyətin azadlıq və hüquqlarının ümuminin maraqları prinsipi əsasında qurulması; idarəetmə rəqabətinin əvəzinə qarşılıqlı yardımın, əməkdaşlığın qoyulması və sairə xarakterikdir.
29	Sosial institut kimi təhsilin funksiyaları Təhsilin hər bir cəmiyyətdə, o cümlədən müasir şəraitdə bir sıra funksiyaları vardır: 1. Sosial-mədəni funksiya. Gənc nəslin sosiallaşması təhsil qaydalarının, vərdişlərin peşəyönlü olması ilə məhdudlaşmır, həm də gənclərin müəyyən sosial-mədəni mühitdə formalaşmasını tələb edir. 2. Sosial nəzarət funksiyası. Təhsilin sosiologiyası hər bir yaş dövrünə uyğun olaraq məktəbli şagirdlərin və tələbələrin müəyyən normalar çərçivəsində sosial qaydalara əməl etmələrini zəruri edir. 3. Tərbiyəvi funksiya 4. Hərbi-vətənpərvərlik funksiyası. 5. İdrakı funksiya. 6. İdeoloji funksiya.
30	H.Spenser sosial institutların hansı növlərini göstərir H.Spenserdə ictimai hadisələrin tədqiqində sosial institut anlayışı daha önəmli yer tuturdu. İlk dəfə o, sosiologiya elmində sosial institut anlayışını tamamilə başqa bir formada işlətməmişdir. H.Spenser cəmiyyət institutlarının inkişafında müəyyənədiç amili qonşu icmalarla və insanları əhatə edən ətraf mühitlə yaşamaq uğrunda mübarizədə görürdü. Spenser sosial institutların aşağıdakı növlərini fərqləndirir: ➤ Qohumluq institutları (nigah, ailə); ➤ İqtisadi institutlar (bölgü); ➤ Tənzimləyici institutlar (din, siyasi təşkilatlar).
31	Modal, ideal və bazis şəxsiyyət tiplərini fərqləndirin Sosiologiya elmində həmçinin modal, ideal və bazis şəxsiyyət tipləri də fərqləndirilir. Modal tip mövcud cəmiyyətdə real üstünlük təşkil edən şəxsiyyətdir. İdeal tip konkret şəraitə bağlı deyil. O, gələcək üçün nəzərdə tutulan hərtərəfli inkişaf etmiş harmonik şəxsiyyət tipidir. Bazis tipi ictimai inkişafın hazırkı səviyyəsinin tələbatlarına cavab verən şəxsiyyətdir. Deməli, sosial şəxsiyyət tipi ictimai sistemin şəxsiyyətin mənəvi sərvətlər sistemində və onun vasitəsi ilə real davranışına göstərdiyi təsirin inikasidir.
32	Sosial institutların funksiyaları Sosioloji yanaşma institutun sosial funksiyalarına və onun normativ strukturuna xüsusi diqqət tələb edir. Sosial institutların cəmiyyətdə yerinə yetirdikləri funksiyalara aşağıdakılar aiddir: - Cəmiyyət üzvlərinin sosial münasibətlər çərçivəsində fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi; - Cəmiyyət üzvlərinin tələbatlarının təmin olunması üçün imkanların yaranması; - Cəmiyyət həyatının sabitliyinin və sosial inteqrasiyanın təmin olunması;

	- Fərdlərin sosiallaşması.
33	Təhsil probleminin öyrənilməsində əsas istiqamətlər <u>Təhsilin sosiologiyası</u> sosioloji biliklərin xüsusi sahəsi olub onun sosial institut kimi cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətlərini, inkişafı və fəaliyyətinin qanunauyğunluqları sistemini tədqiq edir. Təhsil öz sosial funksiyalarına görə nisbi müstəqilliyə malik olaraq cəmiyyətin inkişafına və mövcudluğuna fəal təsir göstərə bilər. O, müxtəlif tarixi sistemlərdə varislik prinsipini qoruyub saxlamağa qadir olan sosial institutdur. Bu sistemin vəziyyəti və funksiyaları mövcud cəmiyyətin istehsal üsulu və iqtisadi münasibətləri ilə, onlardan doğan sosial əlaqələr və münasibətlərlə, sosial (ilk növbədə sosial-sinfi) strukturla, ideoloji və siyasi münasibətlərin xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Təhsilin sosiologiyasının əsasları fransız sosioloqu E.Dürkheyim və alman sosioloqu M.Veber tərəfindən qoyulmuşdur. Onlar təhsilin sosial funksiyalarını tədqiq edərkən, onu iqtisadi və siyasi proseslərlə əlaqədə götürürdülər. Sonradan T.Parsons təhsilin öyrənilməsini sosiallaşma institutu kimi, təhsil müəssisələrinin isə - sosial sistem olaraq qəbul olunmasını təklif etdi. Müasir cəmiyyətin normal fəaliyyəti təhsilsiz mümkün deyil. Təhsil artıq çoxdan bəri iqtisadi inkişafın birinci dərəcəli amillərindən biri, hər bir dövlətin siyasətinin vacib alətidir. Sosial institutlara, o cümlədən, onun növlərindən biri olan təhsilə sadəcə öz çərçivəsindən baxmaq düzgün olmaz, ola bilər ki, ilk baxışdan təhsilin funksiyası insanın biliyi, elmi, dünyagörüşü, mənəvi aləmi və sairə ilə məhdudlaşsın. Lakin, məsələyə geniş mənada yanaşsaq görərik ki, bütün yuxarıda göstərilənlər cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, hərbi və i.a. sahələrinə yönəldikdə, məhz onda onun əsl dəyərləri üzə çıxır.
34	“Sosial institut” anlayışının mahiyyəti «İnstitut» anlayışı (latınca <i>institutum – müəssisə, qurum</i>, deməkdir) sosiologiyaya hüquqşünaslıqdan gəlmişdir. Bu elm onu insanların müəyyən sosial qruplarda, birliklərdə birgə yaşayışı zamanı hüquq normalarının xarakterinin kompleks şəkildə araşdırılması üçün istifadə edirlər. Hüquq elmində bu qəbildən olan institutlar, məsələn, ailə, nigah, mülkiyyət və s. ibarətdir. Sosiologiya elmi də «institut» terminini açıqlayan həmin anlayışların mənasını qoruyub saxlamışdır. Lakin onların mahiyyətinə daha geniş aspektdən yanaşaraq onu müxtəlif subyektlərin bu və yaxud digər sosial müəssisədə davranışının sosial tənzimlənməsinin təşkil forması kimi izah edir. Sosiumun – sosial olanın institutlaşma aspekti sosiologiya elmində maraqlı doğuran ənənəvi sahələrdən biridir. O, sosiologiyanın yaranmasında və inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan bir sıra mütəfəkkirlərin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, Ogüst Kont və Herbert Spenser, onların ardınca isə Emil Dürkheyim və Maks Veber haqqında gedir. O. Kontun sosial hadisələrin öyrənilməsinə institutsional yanaşması fəlsəfənin pozitiv metodunun özündən irəli gəlir. Burada o, sosial institutlaşmaya insanların əlaqə və münasibətlərindən doğan zəruri həmrəyliyin və razılığın təmin olunması mexanizmi kimi baxırdı. O.Kont əsas sosial institutlar dedikdə, ailə, dövlət, dini müəssisələri nəzərdə tuturdu ki, onun fikrincə, bunlarda insanların sosial inteqrasiyası təbii qanunauyğunluqlara əsaslanır.
35	Sosial idarəetmənin avtomatlaşmasının (SİA) başlıca prinsipləri hansılardır Sosial idarəetmənin avtomatlaşmasının (SİA) mütləq zəruriliyi və qaçılmazlığı bir çox səbəblərlə izah olunur. Qısaca olaraq bunlardan iki başlıca prinsip üzərində dayanmaq. 1.İstehsalın bütün növlərinin əhatə dairəsinin və mürəkkəbliyinin artması. O, təkcə müəssisələrin və işçilərin kəmiyyətcə artması ilə deyil, həmçinin partnyorlar arasında, hazırlanan məmulatlarda iqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin böyüməsi, onların hazırlanması texnologiyasının mürəkkəbləşməsi və i.a. ilə bağlıdır. Bu idarəetmə vəzifəsinin dəfələrlə mürəkkəbləşməsinə, onların həllinin yeni, qeyri-ənənəvi metodlarının təzahür tapmasına gətirib çıxarır. 2.İnformasiya partlayışı və cəmiyyətin informasiyalaşması prosesi. Biliyin həcmi, informasiya yeniləşməsi getdikcə çoxalır. Əgər ötən əsrin ortalarında bu inkişaf 10-20 illər ərzində baş verirdisə, əsrin axırlarında isə artıq bu aylar ilə hesablanıla bilər. İnkişaf etmiş ölkələrdə «informasiya resursları» bütün strateji resursların önündə dayanır. İndustrial iqtisadiyyatdan «informasiya iqtisadiyyatına» keçid baş verir. N.Vinerin dediyi kimi, «energetika əsri» və «güclü cərəyanlar texnikası» «informasiya əsri» və «zəif cərəyanlar texnikası» ilə əvəzlənir. Bütün bu kimi prinsiplərin və vəzifələrin reallaşmasında mühüm rolunu elm oynamalıdır, ilk növbədə isə sosial kibernetika elmi. Bu təşkilati (sosial) idarəetməni, onun qanunauyğunluqlarını, onun texnologiyasını, ictimai münasibətlərin o məzmununu öyrənir ki, bütün bunlar idarəetmə münasibətləri adlanır.
36	Sosioloji proqnozlaşdırmanın əsas tipləri Özünün məzmunu və məqsədinə görə sosiologiya elmində proqnozun dörd əsas tipi fərqləndirilir: 1. Axtarış yaxud kəşfiyyat proqnozları; 2. Normativ proqnozlar; 3. Analitik proqnozlar; 4. Xəbərdar edici proqnozlar.

	Axtarış proqnozları – bu və ya digər hadisənin, prosesin gələcəkdə mümkün ola bilən vəziyyətini müəyyən edir. Bu tipli proqnoz «əgər mövcud olan meyillərin şərtləri saxlanılacaqsa nə baş verəcək?» sualına cavab verir. Bu kimi suala cavab axtarış proqnozlaşdırma vasitəsi ilə göstərilən nəticələrin həyata keçirilməsini və vəziyyətin radikal surətdə dəyişdirilməsini tələb edir. Normativ proqnozlar – məqsəd kimi qəbul olunan bu və ya digər obyektin inkişafını, gələcək nailiyyətlərin əldə olunması yollarını və müddətini müəyyən edərək «Buna hansı yollarla nail olmaq mümkündür?»- sualına qabaqcadan cavab verir. Normativ proqnozlaşdırma qabaqcadan müəyyən olunmuş sosial ideyalar, norma, məqsədlər əsasında onların həllində yolları müəyyən edir və optimal vəziyyətə nail olur. Bu proqnoz inkişaf etmiş ölkələrin zəif inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardımı, xüsusilə onların sənaye potensialında olan fərqi; nefti istehsal edən və istehlakçı olan ölkələr arasında münasibətlərin həlli ilə; dünya ərzaq probleminin həlli ilə bağlıdır. Bu da proqnozların normativ-tədqiqat aspektini gücləndirir. Analitik proqnoz – gələcəyin tədqiqatında müxtəlif metod və tədqiqat vasitələri üsullarının dəyərini, idraki əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi məqsədini həyata keçirir. Bu tipli proqnozlar əsasən elmi məqsədlər və tədqiqatlarda işlənilir. Xəbərdaredici proqnozlar – insanların şüuruna və fəaliyyətinə təsir edən gələcəkdə güman edilən mənfəətli hadisə və proseslərin qarşısını almaq məqsədini güdür. Məsələn, ekologiyaya daha ciddi yanaşma, ətraf mühitin qorunması problemi, münaqişələrin qarşısının alınması bəşəriyyətin və ümumiyyətlə sivilizasiyanın olub olmaması ilə bağlıdır, bu da insanlar üçün vacib xəbərdarlıqdır.
37	Ailə sosial institut kimi hansı mərhələlərdən keçir? Ailə sosial institut kimi müxtəlif mərhələlərdən keçir: 1) ailənin əmələ gəlməsi –nigaha daxilolma; 2) uşaq doğulmasının başlanğıcı - ilk uşağın doğulması; 3) uşaq doğumunun sonu – axırıncı uşağın doğulması; 4) «boş yuva» - axırıncı uşağın ailə qurması və ailəni tərk etməsi; 5) ailənin mövcudluğunun dayanması - ər və ya arvaddan birinin ölümü.
38	Sosial ekologiyanın funksiyaları Sosial ekologiyanın əsas funksiyaları aşağıdakılardır: 1. Sivilizasiyanın və həyatın qorunması naminə Yer Kürəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi; 2. İnsanın, onun genetik fondunun və bütövlükdə cəmiyyət üzvlərinin müdafiəsi, onların sağlam olması və tərəqqi etməsi üçün şəraitin yaradılması; 3. Tərkisiləh və konversiyanın tətbiq olunması; 4. Dövlətlər arasında texnoloji əməkdaşlığın genişlənməsi; 5. Dünya miqyasında təbii sərvətlərdən istifadə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün xüsusi Fondun yaradılması.
39	Mədəniyyətin funksiyaları? Mədəniyyət – həm maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusu, həm də bu sərvətlərin yaradılması, yayılması və qorunub saxlanması sahəsində insanların fəaliyyətidir. Buradan çıxış edərək mədəniyyətin aşağıdakı funksiyaları fərqləndirilir: 1. Humanist (əsas funksiya) - insanın yaradıcı potensialının inkişaf etdirilməsi. 2. İdraki (qnoseoloji) - cəmiyyətin, sosial qrupun və şəxsiyyətin özünüdərk etmə üsulu. 3. İnformativ – keçmiş, bu gün və gələcək arasında sosial təcrübənin ötürülməsi. 4. Kommunikativ (ünsiyyət)- qarşılıqlı anlaşmanın adekvatlığını təmin edir. 5. Sərvət yönümlüyü – mədəniyyət «həyatı sərvətlər xəritəsini» müəyyən edir. 6. Normativ tənzimləyici (idarəetmə)-insanların davranışı üzərində sosial nəzarət vasitəsi kimi çıxış edir. Mədəniyyətin bütün funksiyaları bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir.
40	Sosial proqnozlaşdırma nədir? Proqnozlaşdırma - qədim yunan sözü (prognosis) gələcəyi görmək, gələcəyi söyləmək deməkdir. Proqnozun hazırlanması bu və ya digər sosial hadisənin gələcək inkişafı haqqında ehtimal, mülahizə irəli sürülməsi deməkdir. Dar mənada isə proqnoz, bu və ya digər hadisə və proses haqqında, onların dəyişdirilməsi və inkişafının kəmiyyət baxımından qiymətləndirilməsi perspektivləri haqqında xüsusi elmi tədqiqatlar deməkdir. Proqnozlaşdırma - gerçəkliyin qabaqcadan əks etdirilməsidir. Proqnozlaşdırma prosesi insanın intellektual fəaliyyəti olub, insan şüurunun əsas funksiyalarından biridir. Bunun səbəbi odur ki, təbiət və cəmiyyətdə bir sıra elə hadisələr baş verir ki, insan onların necə inkişaf edəcəyini nəzərə almalıdır. Gələcəyə aid olan hər cür şərait bu və ya digər mənada qeyri-müəyyəndir. İnsan isə özünün fəaliyyəti ilə bu qeyri-müəyyənliliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına cəhd göstərir.
41	Marks Veberə görə hakimiyyət hansı yolla qanunilik əldə edə bilər Hakimiyyət siyasi xadimin müəyyən şəraitdə hətta müqavimətə belə baxmayaraq öz iradəsini

	həyata keçirməsi deməkdir. Görkəmli alman sosioloqu Maks Veber belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, hakimiyyət aşağıdakı 3 yolla qanunilik əldə edə bilər: 1. <u>Ənənəvi yolla</u>, başqa sözlə deyilsə ona görə ki, «həmişə» qanuni olmuşdur. Hakimiyyətin qanuniliyi əsasən monarxist cəmiyyətlərdə bu tipə aid olur. 2. <u>Rasional – hüquqi</u> hakimiyyət. Bu tip qanuni əsasla hakimiyyətə gəlmiş adamların hakimiyyətinin hamı tərəfindən qəbul edilməsinə əsaslanır. Bu yol demokratik quruluşa malik olan ölkələr üçün xarakterikdir. 3. <u>Xarizma hakimiyyəti</u> yüksək şəxsi keyfiyyətlərə malik olan rəhbərə inamla bağlıdır. Bəzi hallarda, məsələn, dini peyğəmbərlərə münasibətdə bu, ilahiləşdirmə səviyyəsinə çatır, bəzi hallarda isə bu, həqiqətən qeyri-adi istedadla malik olan şəxsiyyətə inamdan irəli gəlir. Bu yol inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün səciyyəvidir.
42	Kütləvi və submədəniyyətin dialektikası Bəşəriyyətin elmi - texniki tərəqqi dövrünə qədəm qoyması ictimai həyatın bütün sferalarında olduğu kimi, mənəvi proseslərdə də köklü dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Mənəvi mədəniyyət çox məhdud inkişaf dairəsindən kənara çıxaraq milyonlarla insanı öz təsiri altına saldı. Bu isə, öz növbəsində kütləvi mədəniyyət anlayışının yaranmasına səbəb oldu. Həmin anlayışın meydana gəlməsi XX yüzilliyin əvvəllərində kütləvi cəmiyyət doktrinasının təsiri altında baş vermişdir. Bu doktrinaya görə XX yüzillikdə sinfi qarşıdurma tədricən aradan qalxır və tarixi prosesdə əsas rol «kütlə» oynamağa başlayır. «Kütlə» anlayışı tək-cəmiyyəti (cəmiyyətdə çoxluq) deyil, həmçinin keyfiyyəti də göstərir: hisslərə üstünlük verilməsi, intellektin itməsi, öz hərəkətlərinə görə şəxsi məsuliyyət daşımamaq. Görkəmli sosioloqlar Tarda və Lebona görə cəmiyyət heç nə başa düşməyən kütləyə, bəzi şeyləri başa düşən publikaya və ali mədəni sərvətlərə malik olan elitaya bölünür. Buradan da kütləvi cəmiyyət ona deyirlər ki, o insanı sosial maşının simasız elementinə, onun tələbatına uyğun olan «vintə» çevirir. Kütləvi mədəniyyət isə əsl mədəniyyətə əks olan mədəniyyətə deyilir. Onun əsas funksiyası əyləndirici xarakter daşmasıdır. Öz həcminə görə o, ona görə kütləvidir ki, həm əhatə dairəsi çox genişdir, həm də gündəlik istehsal olunur. Buna misal olaraq sonu görünməyən və daim bir-birini əvəz edən, məzmun etibarilə təkrarlanan teleserialları göstərmək olar. Həqiqi, əsl mədəniyyətlə kütləvi mədəniyyət formaları öz mənəvi sərvətlərinə və qarşılıqlarına qoyduqları məqsədlərinə görə bir - birindən kökündən fərqləndikləri halda cəmiyyətdə hakim mədəniyyətə qarşı etiraz forması - meydana gələn submədəniyyətlər və əks mədəniyyətlər müxtəlif sosial qrupların (yaş, peşə, ərazi və s.) özünəməxsus mədəniyyət formaları kimi çıxış edirlər. Hər bir submədəniyyət ümumi qəbul edilmiş mədəniyyət normalarından fərqlənən sərvətlərə, davranış nümunələrinə, geyim tərzinə, ünsiyyət formasına malikdir. Bundan əlavə submədəniyyətin təzahür səviyyəsi həyat tərzindən, qrupun həcmindən, qrup üzvlərinin yaş səviyyəsindən, onların öz mənafelərini qorumaq uğrunda mübarizəyə hazır olmalarından asılıdır. Keçmiş sosialist ölkələrində özünəməxsus davranış tərzini nümayiş etdirmə anormal, sosial azma, yaxud Qərb həyat tərzini təqlid etmə kimi qiymətləndirilən təqib olunurdu. Hazırda isə bu mövqə cəmiyyətin diqqətini öz problemlərinə yönəltmə kimi başa düşülür.
43	Ailə sosial institutdur Ailə sosial institut kimi cəmiyyətin yaranması ilə eyni vaxtda meydana gəlmişdir və cəmiyyət təkamül etdikcə onun da məzmun və funksiyaları dəyişmişdir. Cəmiyyət ailəyə təsir etdiyi kimi, ailə də cəmiyyətə təsir edir. Ailə mürəkkəb sosial sistem kimi müntəzəm olaraq formalaşır. Cəmiyyətin inkişaf etməsi və dəyərlərin yenilənməsi, burada baş verən sosial, iqtisadi, demografik, mənəvi, siyasi hadisələr və proseslər ailənin strukturuna, ailə üzvlərinin qarşılıqlı münasibətlərinə, ailənin davamlılığına birbaşa təsir göstərir. Ailənin mahiyyətinə aşağıdakılar daxildir: ➤ ailənin funksiyaları; ➤ ailənin quruluşu; ➤ hər bir ailə üzvlərinin ailədə rolu.
44	Dinin ilkin – primitiv formaları hansılardır İbtidai insanların müxtəlif fəvqəltəbii qüvvələrə inamı öz əksini dinin ilkin-primitiv formalarında - animizm, fetişizm və totemizmdə tapdı. Animizm – ruhlara, onların qeyri-adi qüvvəsinə olan inamdır. «Animizm» anlayışını elmə ingilis alimi E.Teylor gətirmişdir. Onun fikrincə ibtidai insan-«vəhşi filosof» ruhun bədənə ayrılıqda mövcudluğu haqqında fikir yürütməklə dinin əsasını qoymuş oldu. Ruh insanın nəfəsi, beyni, ürəyi şəklində təsəvvür edilirdi. Pis, zərərli ruhlardan qorunmaq üçün baxışlar formalaşdı. Bu dini təsəvvürə görə bütün aləm ruhi mövcudatla dolu hesab olunur. Hər cür inkişaf və dəyişiklik həmin ruhi varlıqların fəaliyyətinin təsiri sayılır. Fetişizm – ayrı-ayrı əşyaların, predmetlərin hadisələrə təsir göstərmə qüvvəsinə olan inamdır. «Fetişizm» anlayışını ilk dəfə XVIII əsrin əvvəllərində holland səyyahı V.Bosman Qərbi Afrikada Qvineya əhalisinin sitayışı haqqında işlətməmişdir. Fransız alimi Ş.Bros isə «Fetiş allahlarına pərəstiş haqqında» əsərində qədim misirlilərin, yunanların, romalıların dinləri nümunəsində fetişizmi təhlil etmişdir. Fetişizmin meydana çıxmasının əsasında ibtidai insanın təbiət hadisələrinə əsrarəngiz, sirli bir

	mahiyyət kimi baxması, onları canlandırması meyl, daşa, torpağa, bitkiyə, heyvana və s. fəvqəltəbii qabiliyyət istinad etməsi durmuşdur. Fetişist etiqadlar çox müxtəlifdir və bütün dinlərdə cürbəcür formalarda təzahür edir. Totemizm – müxtəlif canlıların müqəddəsləşdirilməsi deməkdir. «Totem» Şimali Amerika hindularının dilində «Onun qəbiləsi» deməkdir. Totemizm ibtidai insan qrupu ilə, müəyyən tayfa və qəbilə ilə hər hansı heyvan, bitki, əşya arasında fəvqəltəbii qohumluq əlaqəsi olmasına dair etiqaddan ibarət fantastik dini təsəvvürlərdir. Avstraliya tayfalarında totemizm etiqadları çox yayılmışdır. Burada hər qəbilənin öz totemi vardır və qəbilə totem kimi seçilmiş heyvanın da adını daşıyır.
45	Dinin sosial funksiyaları (ideoloji, mənəvi, təsəlliverici, tənziomedici və dünyagörüşü) Sosioloqların fikrincə dinin yerinə yetirdiyi əsas sosial funksiyalar isə aşağıdakılardır: 1. Təsəllivericilik funksiyası. Həyatın ən çətin və ağır anlarında din insanı ruhdan düşməyə qoymur, ona dayaq olur, ona Allahın onunla olduğunu təlqin edir. Bu funksiya vasitəsi ilə din insana təsəlli verərək «axirət xəşbəxtliyi» haqqında təsəvvür yaradır. O, bütün problemlərin Allah tərəfindən həll olunacağına ümid verir. 2. Dünyagörüşü funksiyası insana təbiət, cəmiyyət, yer, göy və kainat haqqında məlumatlar verir, elmin hələ cavabını tapa bilmədiyi sualları cavablandırır. Bundan əlavə, din elmi baxış və təsəvvürlərə uyğunlaşmağa, əməkdaşlığa çağırır. 3. İdeoloji funksiya geniş əhali kütlələrinə təsir göstərərək onların sosial-siyasi dünyagörüşünün formalaşması işinə xidmət edir. Din insanları dini-ideoloji ehkamların dəyişilməzliyinə, birdəfəlik ilahi qüvvə tərəfindən müəyyən edildiyinə inandırmağa çalışır. 4. Mənəvi - tərbiyəvi funksiya insanların mənəvi – əxlaqi sərvətlərə yönümlüyünün artırılmasına, onların düzgünlük, təmizlik, əməksevərlik ruhunda tərbiyə edilməsi işinə xidmət edir. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsində sosial institut kimi <u>ailənin</u> böyük rolu vardır. Sosioloji tədqiqatlar göstərir ki, hazırda dindar adamların böyük əksəriyyəti məhz ailədə olan ruha, adət-ənənələrə, vərdislərə əsaslanmaqla dindar olmuşlar. Onlar məscidə, kilsəyə və digər dini məbədlərə getmənin köklərinin hələ uşaq ikən ailədən gələn ənənə olduğunu təsdiqləyirlər. Tənziomedici funksiya dinin ən mühüm funksiyalarından biri olub, dindarların hərəkətləri və fəaliyyətlərini nizama salır. Hər bir din özünün çoxsaylı ayinləri, mərasimləri, davranış normaları, qadağanları və s. ilə insanların praktik fəaliyyətinə, məişətinə və fərdi həyatına daxil olur, dini tələblər vasitəsi ilə insan fəaliyyəti tənzim olunur. Dinin bu funksiyası mənəvi-tərbiyəvi funksiya ilə sıx bağlıdır. Bütün dünya dinləri meydana gəldikləri vaxtdan bu günə qədər öz ardıcılarını pəklığa, ədalətə, mənəvi saflığa, xeyir iş görməyə, xeyriyyəçiliyə, imkansızlara, yetimlərə kömək etməyə, böyüklərə, qocalara hörmət etməyə çağırmışdır. Göründüyü kimi dinin tənziomedici funksiyası özündən əvvəlki funksiyaları üzvi surətdə tamamlayaraq insanların şəxsi və ictimai həyatda fəaliyyətlərini nizamlamağa imkan yaradır.
46	Müasir dövrdə ictimai həyatda dinin yeri və rolu (Ekumenizm, Sekulyarizasiya prosesi) Ümumiyyətlə müasir dövrdə ictimai həyatda dinin yeri və rolu məsələsində 2 əsas meyl mövcuddur: <u>Ekumenizm cərəyanı</u> tərəfdarları müxtəlif dini təşkilatların qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığına cəhd göstərirlər. Əsası 1910-cu ildə Şotlandiyanın Edinburq şəhərində missioner konfransında qoyulmuşdur. Əsas məqsədi xristianlığı müasir şəraitə uyğunlaşdırmaq, dinin böhranının qarşısını almaqdır. 1948-ci ildə kilsələrin Ümumdünya Şurası yaradılmışdır. <u>Sekulyarizasiya prosesi</u> – müqəddəs qüvvələrə, ayinlərə etiqadın azalması sayəsində dini institutların sosial təsirinin zəifləməsinə əks etdirir. Bunun isə səbəbləri aşağıdakılardır: 1. <u>Elmin inkişafı</u> nəticəsində bir çox sualların cavabının tapılması; 2. <u>Dövlətlərin inkişafı</u> nəticəsində kənar qüvvənin köməyinə ehtiyacın olmaması; 3. <u>İqtisadiyyatın güclənməsi</u> sayəsində insanların rifahının yüksəlişi; 4. Sosial mobillik nəticəsində ümumi birliyin itirilməsi və s.
47	Mədəniyyətin sosiologiyası <u>Mədəniyyətin sosiologiyası</u> – mədəniyyətin inkişafının və təzahür formalarının sosial qanunauyğunluqlarını öyrənir. Mədəniyyətin sosioloji tədqiqi zamanı əsas diqqət aksioloji amilə yönəlməlidir, yəni mədəniyyətin elementlərini sistem şəkilində birləşdirməyə imkan verən qiymət (sərvət) amilini ön plana çəkmək lazımdır. Bunun üçün isə aşağıdakı vəzifələri həll etmək lazımdır: a) təmsilçilik ideyalarını müəyyən etmək; b) bu ideyaların istehsalçıları müəyyən etmək; c) onların yayılması vasitələrini və kanallarını müəyyən etmək; d) sosial qrupların, institutların və hərəkətlərin formalaşmasına və süqutuna ideyaların təsirinə

	qiymət vermək.
48	Müasir dinlər (Buddizm, Xristianlıq, İslam) Dinin sosiologiyasını tədqiq edərəkən sosioloqlar əsas diqqəti müasir dinlərin öyrənilməsinə yönəldirlər. Buddizm – b.e.əvvəl VI əsrdə Hindistanda medyana gəlsə də hazırda burada ona etiqad edənlər əhalinin yalnız bir faizini təşkil edir. 45 yaşlı Mayya adlı qadının yuxuda ağ fil mələk görməsi nəticəsində hamilə olması və Qautamanı dünyaya gətirməsi haqqında rəvayətə əsaslanır. İlk vaxtlar cah-cəlal içərisində yaşayan Qautama 29 yaşında sarayı tərk edərək 6 il ərzində meşələrdə tərk-i-dünya həyat tərzi keçirir və nəticədə insanların nicat yolunu Nirvanaya (sükunət) nail olmaqda tapır. Onun təliminə görə bütün maddi varlıq daim sükunət halında olan mistik varlığın (Budda) təzahürüdür. Nirvanaya çatmağın yolu isə aşağıdakı 4 həqiqəti dərk etməkdən keçir: 1. başa düşməli ki, həyat əzab-əziyyətdir. 2. əzabın səbəbi isə arzular və ehtiraslardır. 3. əzabdan qurtarmaq üçün arzu və ehtirasları boğmaq lazımdır. 4. arzuları boğmaq üçün Qautamanın göstərdiyi nicat yolu ilə – Nirvanaya gedən yolla getmək lazımdır. Buddizmin əsas dini kitabı «Kanon» (Qanun) adlanır. Bu din hazırda Çin, Vyetnam, Birma, Nepal, Laos, Tailand, Yaponiya kimi ölkələrdə geniş yayılmışdır. Xristianlıq – eramızın I əsərində yaransa da yalnız VIII əsrdə İsanın çarmıxa çəkilmiş obrazı meydana çıxır. F.Engels «İlkin xristianlığın tarixinə dair» adlı əsərində göstərir ki, Eramızın I əsərində Romada əhalinin ağır vəziyyəti zülmədən çıxış yolunu xilaskarda görməyə vadar edirdi. Bu dinin əsas ehkamları bunlardır: İsanın doğulması və ölümü ilə bəşəriyyətin öz günahlarını yuması; axirət (qiyamət) günü onun yenidən zühur etməsinə, dindarların diriləcəyinə və kafirlərin cəzalanacağına inam. «Bibliya»nın birinci hissəsi-«Əhdi-Ətiq» həm xristianlığın, həm də iudaizmin müqəddəs kitabı hesab olunur. «Əhdi-cədid» adlanan ikinci hissə isə yalnız xristianlığın kitabıdır və buraya 27 əsər daxildir: Matfeyin, Markın, Lukanın və İsanın incilləri, Apostolların əməlləri, 21 müraciətnamə, İsanın vəhyi və ya Apokalipsis. Dünya dinləri içərisində ən gənc və ən mükəmməl olanı İslam dinidir. VII əsrdə əsası Məhəmməd peyğəmbər tərəfindən qoyulan islam dininin müqəddəs kitabı «Qurani -kərim»dir. Başqa dinlərdə olduğu kimi, islamda da ideya və təsəvvürlərin əsasını etiqad ehkamları təşkil edir: 1. Allahdan başqa ilahi qüvvə yoxdur, Məhəmməd Allahın rəsuludur. 2. Allah təkdir, əbədi və hər şeyə qadirdir. 3. Axirət haqdır, orada hər kəs cəzaya və ya mükafata layiq görülməkdir. 4. Quran müqəddəsdir və Allah tərəfindən göndərilmişdir. 5. Taledən qaçmaq olmaz, yazıya pozu yoxdur və s. Bu saysız – hesabsız etiqadlar əsasında İslam dini hər bir dindar müsəlmanın qarşısında 5 əsas vəzifə qoyur: 1. Kəlmeyi-şəhadətini oxuya bilmək. 2. Namaz qılmağı bacarmaq. 3. Oruc tutmaq. 4. Zəkat vermək. 5. Həccə getmək. İslamın ardıcılıarı 1 milyard nəfərdən artıq olmaqla dünyanın 120-dən çox ölkəsində yaşayırlar. 35 ölkənin əhalisinin mütləq əksəriyyətini müsəlmanlar təşkil edir. Asiya və Afrikanın 53 dövləti İslam Konfransı Təşkilatında birləşmişlər. İslam dini artıq VII əsrdə iki təriqətə: sünnilik və şiiilik cərəyanlarına parçalanır. Bunlardan birincisi islam dinini olduğu kimi saxlamağa çalışan, yalnız Məhəmməd peyğəmbərə aid olan hekayətləri müqəddəs hesab edən cərəyan olduğu halda, ikincisi peyğəmbərin kürəkəni Əlinin tərəfdarlarını birləşdirən partiya olub, peyğəmbər nəslindən olanları da müqəddəsləşdirirlər.
49	Boşanmanın hansı motivləri vardır? Boşanma ağır demoqrafik - psixoloji prosesdir. Ailənin dağılması təkcə valideynlərə deyil, eyni zamanda uşaqlara da ciddi psixoloji təsir göstərir. Boşanma motivlərini 3 yerə bölmək olar: 1) Sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərə malik olan motivlər. 2) Psixoloji və fizioloji xüsusiyyətlərlə bağlı olan motivlər. 3) Sosial-bioloji mənbəyi olan motivlər. Birinci qrup motivlər aşağıdakı qaydada bölünür: ➤ iqtisadi amil və səbəbli motivlər; ➤ sosial amillər; ➤ qeyri - sosial-iqtisadi mənbəyi olan motivlər. İkinci qrup motivlərə aşağıdakılar daxildir: ➤ psixoloji xüsusiyyətə malik amillər; ➤ fizioloji xüsusiyyətlərə malik olan amillər; ➤ psixo-fizioloji xüsusiyyətə malik olan amillər. Üçüncü qrupa aşağıdakı motivlər daxildir: ➤ sərxoşluq və alkoqolizm (qəddarlıqla döymək, öldürməyə səy; ailənin maddi vəziyyətinə mənfi

	təsir göstərmək; xəyanət; cinayətkarlıq və s.) ➤ ər-arvad vəfasızlığı, ər-arvadın kənarında təsadüfi və qeyri-təsadüfi məhəbbət əlaqələri; ➤ faktiki nigahdan başqa digər ailənin olması və yaxud 1-ci nigahdan ailəyə qayıtması; ➤ xəstəliklər (vərəm, veneroloji xəstəliklər, psixi və əsəb sisteminin xəstəlikləri, əlillik); ➤ ailədən ər və ya arvadın getməsi, saxta nigah; ➤ «hisslərin olmaması», məhəbbətin itirilməsi, «yeni» məhəbbət; ➤ başqa motivlər.
50	Ailənin funksiyaları hansılardır? Ailənin özünəməxsus funksiyaları vardır və bu funksiyalar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Ailənin funksiyaları dedikdə onun həyat fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri nəzərdə tutulur. Özünün müvafiq funksiyaları ilə ailə kiçik qrupların digər növlərindən köklü surətdə fərqlənir. Müasir ailənin yerinə yetirdiyi funksiyaları nəzərdən keçirək: nəsil artırma, tərbiyə etmə, təsərrüfat-iqtisadi, rekreativ(ailə üzvlərinin bir-birilərinə qarşılıqlı köməyi, sağlamlığın qorunması, istirahətin təşkili), kommunikativ və tənzimləyici (ailədə ilkin sosial nəzarət, nüfuz və hakimiyyətin reallaşması). Ailənin mahiyyəti məhz bu funksiyalarda öz əksini tapır. Ailənin möhkəmliyi məhz bu funksiyaların nə dərəcədə həyata keçirilməsindən, bu isə öz növbəsində sosial amillərdən - cəmiyyət tərəfindən ailəyə verilən tələblərdən, ailə hüququnun təminatından, cəmiyyətdəki hakim mənəvi, mədəni normalardan, cəmiyyətin ailəyə göstərdiyi real yardımdan və s. asılıdır. Ailənin funksiyaları ilə ayrı-ayrılıqda tanış olaq. Ailənin təsərrüfat- iqtisadi, tərbiyə və bərpaedici funksiyalarının əhəmiyyəti böyükdür. Təsərrüfat-iqtisadi funksiyası ailə münasibətlərinin müxtəlif tərəflərini - ailənin təsərrüfatı, büdcəsi, idarə olunması, əmək mühiti, evdə kişi və qadın əməyinin xüsusiyyətləri və s. əhatə edir.